

ÇUKUROVA TARİHİNDEN SAYFALAR 1. PAYAS AYANI KÜÇÜK ALİ OĞULLARI

Mahmut H. Şakiroğlu

Osmanlı Tarihinin son dönemlerindeki sorunları arasında ayanlık konusunun özel bir yeri bulunmaktadır. Buldukları yöreleri yıllar boyu egemenlikler altına alan bu kişilerin ortaya çıkışları, yaptıkları eylemler ve yarattıkları sorunlar zaman zaman araştırmalara konu oldu. Ayanlık konusu üzerinde Yücel Özkaya tarafından kaleme alınan eserden sonra etraflı bir eser meydana konulamadı (Ankara 1977). Bununla beraber her bir araştırma bunların buldukları yöreye yaptıkları etkinlikleri açıklığa çıkarma aşaması içindedir. Bu kere Çukurova'nın son zamanlarında canlanan bir yerleşme yeri olan Payas'ı ele alıp burada bir süre egemen olan bir aile üzerinde durmak istedim.

Payas tarihinin en eski zamanlarından beri küçük fakat işlek bir liman şehri olması bakımından dikkati çekti. En önemli atılımı XVI. yüzyıl sonunda Sokullu Mehmed Paşa zamanında yapılan büyük yatırımdan sonra gerçekleştirildi. Gerek eski çağlarda yapılan kalesi ve limanı ve bu arada Bizans İmparatorluğu ile Memlûklü Devleti yönetimi altında bulunduğu sıralarda yapılan ekler buraya Osmanlı zamanındaki canlılığı yaratmaktan uzak kaldı (H. Hellenkemper-F. Hild, Neue forschungen in Kilikien, Wien 1986, s. 104-108). Bunun yanında en eski kayıtlar ve hakkında yapılan en geniş neşriyat bu devri içerir. Türk devrine ait araştırmalar dağınık görünmekle beraber hiç de az değildir. Belgeliklerde bulunan kayıtlar ile yapılacak çalışmalar bu yörenin etraflı bir tarihini ortaya çıkaracaktır. İlk deneme olarak Salih Akyel tarafından başlatılan çalışma (Payas Tarihi, İstanbul 1966) sonrasında bazı tezlerde bu yöre ve yapılan inşaat konu edildi. Son zamanlarda bir üniversite tarafından bir toplu çalışmaya girişildiği haber verildi (F. Müderrisoğlu, Osmanlı İmparatorluğunun doğu Akdeniz'deki iskeleri Payas ve So-

kullu Mehmed Paşa külliyesi, şu dergide: Sanat ve Kültür sayı 8 s. 61-63). Bir mimari ve sanat tarihi açısından ele alınacağı anlaşılan bu çalışmayı bir an evvel okumak isteriz. Payas'ı yeni baştan yaratan Sokullu Mehmed Paşa, her türlü sosyal tesisi de birlikte yaratırmaktan geri durmadı. Kalenin yeni baştan yapılışından sonra eklenen inşaatın Mimar Sinan tarafından gerçekleştirilmesi de yöreye ayrı bir kıymet kazandırmıştır (Aptullah Kuran, Mimar Sinan, İstanbul 1986, s. 148,149). Burası hakkında bilgi veren Evliya Çelebi, 1648 yılında Şam şehrine giderken uğradığı Payas hakkında çok hoş ifadeler kullandıktan sonra kale hakkında ve ayrıca şehir içindeki evler ve aynı zamanda ahali hakkında, belgelere dayanarak bilgiler verir. Onun verdiği bilgilerin hiç de uydurma olmadığı arşiv belgelerinden karşılaştırıldığı zaman doğru olacağı muhakkaktır. Kale korucuları arasında müslümanlar ile beraber gayri müslimlerin de bulunması sosyal tarih açımızdan bir önemi bulunması yanında bazılarının da Türk adı taşımaları da onomastica hakkında incelenecek kayıtlardır. Bunanla beraber göç olayının başka bir vesile ile ele alınması yararlıdır. Yüzyıllarca hem yaylalarında hem de kışlaklarında devamlı bir hareketlilik içinde insan zümrelerini barındıran Çukuroca'nın bu özelliği yeterince aydınlatılmamış görünmekle beraber bütünüyle ihmal edilmemiştir (Yurt Ansiklopedisi, c.1 Adana kısmı).

Küçük Ali Oğulları diye tanınan ailenin XVIII. asır ikinci yarısında ortaya çıkışı ve hemen etkin bir faaliyette bulunduğu arşiv kayıtlarından anlaşılma ile beraber bu ismin nereden geldiği belli değildir. Gerçi böyle bir durum yerleşik aileler arasında da alışılmış bir durum değildir. Hiç bir aile iki nesil öncesini hatırlamaz ve ellerinde belge bulunmaz. Çağatay Uluçay tarafından Manisa taraflarında yapılan incelemeler sırasında ispat edilen bu girişim (Türkiyat Mecmuası cilt X s. 288) , yüzyıllar boyu devam eden yenilgiler, ricatler devamlı olarak yapılan yer değiştirmelerden kaynaklandı ve bu arada tapu hakkında ancak Tanzimat döneminden sonra saygı gösterilmesinin büyük yeri bulunmaktadır. Elleri olan taşınır veya taşınmaz malları devamlı gizli yerlerde saklama hastalığı, bir sosyal zaruretin sonucu idi. Ancak Cumhuriyet devrinde vazgeçilen bu ekonomik yanlışlık, türk yatırımcılığını ve yaratıcılığını nesiller boyu menfi yönden etkiledi. Bununla beraber sözlü halk edebiyatının yayılması ve gelişmesini kahramanlık hikayelerinin ağızdan ağza yayılmasına ve geleneklerin korunmasında gene aynı insanlar etkin oldular. Küçük Ali Oğular diye ortaya çıkan zümrenin de bunlardan olduğu anlaşılıyor.

Bu ailenin en eski dönemini Başbakanlık Arşivi diye tanınan eski Osmanlı kayıtlarının mahfuz bulunduğu kalıntılardan öğrenmekteyiz. Mühimme Defterleri olarak günümüze intikal eden belgelerden Haleb, Adana, Maraş ve civarlarında bulunan beylerbeyi ve sair idarecilere gönderilen fermanlarda değinilen konular arasında bazı kişilerin de adları vardır:

Çolakoğlu Kenan ve kardeşi Çolak (Mühimme 160 s. 143), Çobanoğlu Abdullah ve oğulları Mehmed ile Kenan, İvaz, Üveysoğlu İbrahim ve Musa adlı kişilerden başka aşiretler de bulunmaktadır : Bektaşlı, Karalar, Reyhaniye, Okçu İzzeddinli. Bunlar sürekli olarak buldukları yöre ile etraflarını talan edip her türlü şenati gerçekleştiriyorlardı. Bu arada açıklanmayan bir husus bunların kendilerini haklı çıkaracak ve ayrıca belgelere yansıyan konuların tahkik edilip edilmeden mi kaleme alındıkları açıkça anlaşılmamaktadır. Her ne kadar kurulu düzene karşı çıkıp da emir ve yönetmeliklere karşı gelmek Osmanlı yönetiminin asla kabul edeceği bir tavır değildir ve bir çok hasarlar yapmakta idiler⁽¹⁾.

Küçük Ali de bu çeşit bir eşkiyadır, ve faaliyetini tamamen Başvekalet Arşivinde bulunan belgelerden tesbit ettik. Zira başvurduğumuz kitaplar bu adamdan en ufak bir şekilde bahis etmemektedirler. Ancak oğlu Halil beyin kendi ismini taşıması ile tanınan bu adam, tuhaf bir tesadüf olarak hiç bir müellif tarafından zikredilmemiştir. Devrinin vakanüvisleri ve onlardan geniş surette istifade eden Cevdet Paşa onu tespit etmedikleri gibi, XIX. asır Çukurovası de dolayısı ile konumuz hakkında çok değerli ve ihmal edilmeyecek malûmat veren Barker bile ondan bahsetmez. Hatta Halil beyi bize tanıtırken hem Küçük Ali hem de Küçük Ali oğlu diyerek bu iki kelimeyi karıştırmıştır⁽²⁾.

Küçük Ali'nin tesbit ettiğimiz faaliyetlerini tahlil edecek olursak, onun hakkında şimdilik en eski belgenin Adana Beylerbeyisi ve Özer-İli beyi olan Ahmed Paşa'ya yollanmış bir ferman olduğunu görüyoruz. Bundan anlaşıldığına göre öteden beri bir çok suç işlemekte olan Küçük Ali, bu defa suç ortaklarından Üveys-Oğlu İbrahim ile birlikte, fermana ismi zikredilmeyen şahsı geceleyin evine baskın yapmak sureti ile öldürmüşlerdi . Yine aynı belgedeki bir kayıta göre, bu iki suç ortağı, eski Özer beylerinden müteveffa Osman beyin yeğeni ile hazinedarını da öldürmüşlerdi⁽³⁾.

(1) Mühimme defteri 162 s. 346 vd.

(2) Lares and Penates s. 74-84 deki muhtelif sayfalar

(3) Mühimme defteri 162 s. 205 Evasıt-ı B 1173= Şubat 1760

Bu hadise kasaba halkını hiddetlendirmiş ve eşkiyalara karşı cephe almağa sevk etmişti. Eşkiyalardan Çoban - Oğlu, oğlu Mehmed ve Küçük Ali, aralarında anlaşmışlar ve Payas ahalisi ile zaman zaman silahlı mücadeleye girişmişlerdi. Bu hal kasabanın asayiş ve sükunun bozulmasına sebep oldu⁽⁴⁾.

Aynı sıralarda Cerid ve Karalar aşiretlerinin, sebebi anlaşılmayan bir meseleden dolayı birbirleri ile mücadele halinde bulunmaları, diğer fırsatlara da imkan verdi.

O senelerde Şam kapu kethüdası olan Mehmed efendinin Çukadarı Hüseyin bir arkadaşı ile Trablusşam'a giderlerken, Belen ve Payas halkından sekiz kişinin hücumu uğramışlar ve tamamen soyulmuşlardı. Bu gibi ileri gelen şahısların adamlarının soyulmaları ve durumun onlar tarafından şikayet edilmesi üzerine, hükümet erkani müşkül bir durumda kalmışsa da, civardaki bütün kasaba ve köy ahalisinin soygunda rol oynamaları veya soygunu yapanlara yataklık vazifesi görmüş olmalarından ötürü bu sözü geçen suçluların yakalanmasına imkan kalmamışdı⁽⁵⁾.

Daimi olarak bu bölgenin asayiş ve emniyetinin sağlanmasına dair fermanlar birbirini takib etmektedir⁽⁶⁾.

Kara yolunun emniyetinin bozulması üzerine, deniz yolu ile selamet çaresi aranmışdı⁽⁷⁾. Adana'nın iskelesi olan Karataş ile Asi nehrinin Akdeniz'e döküldüğü yerin ağzında ve bugünkü adı Süveydiye olan limanların arasında gemiler nisbeten yolcuların emniyetini temin etmişdi. Fakat bilahare Küçük - Ali oğullarının bu deniz yolunu da kestiklerine şahit olacağız.

O devirlerde, her şehir ve kasabanın başına musallat olan mütegallibeler gibi Üveys-oğlu Musa adında birisinin, Payas'a tahakküm etmekte ve idaresini ele geçirmeğe muvaffak olduğunu görüyoruz. Etrafına kurduğu klik ile diğer eşkiyaları sindiren ve geçici de olsa bir üstünlük sağlamağa muvaffak olan bu adam, çevirdiği entrikalarla, Babiâliye hoş görünmüş ve bu sayede yükselme imkânları

-
- (4) Mühimme defteri 163 s. II Evhahir-i R 1176= Teşrin II. 1762
 - (5) Mühimme defteri 163 s. 149 Evail-i R 1176= Haleb valisi Mustafa Paşaya hitaben yazılan bir ferman.
 - (6) Mühimme defteri 163 s. 189 ve 194 deki tekid yazıları; s.190 daki Adaha Valisine aynı tarihte yazılan fermanlar ile s. 268 de Evahir-i C 1177 tarihli Haleb Valisi Azim-Zade Mehmed Paşa, Adana Beylerbeyisi Salih, Adana'dan Antakya'ya kadar olan yerlerin ileri gelenlerine yazılan aynı mealdeki fermanlar dikkati çekerler.
 - (7) Mühimme defteri 163 s. 149

bulmuştu⁽⁸⁾. Bu etnikalar neticesinde ve merkezin bu gibilere verdiği resmi vazifeler dağıtım esnasında, o da Özer-İli beyliğini ele geçirmişti⁽⁹⁾.

Küçük-Ali de o zaman zarfında faaliyetine hızla devam etmekte ve etrafına lüzumlu adamları toplamaktaydı. Onun Üveys-oğlu ile aralarının ne için açık olduğunu resmi vesikalarla aydınlatamıyoruz. Bu yetersizlik karşısında kesin bir hüküm vermekden ziyade, bir kanaat olarak ileri sürebiliriz ki, daha toplayıcı ve tedbirci bir adam olan Küçük-Ali, rakiplerini bertaraf atma yolunda oldukça büyük bir başarı göstermişti. Onunla başa çıkamayan Üveys-oğlu Musa bir tedbir olarak civarındaki Adana ve Haleb valilerinin yardımını istediği gibi, bazan bizzat Babiâliye şikayetlerde bulunmakta ve gereken tedbirlerin alınmasını istemekde idi.

O sıralarda vakıf arazilerin hasılatını da elde eden Küçük-Ali, yanına aldığı Ömer ağa ile beraber çocukları İmam, Halil ve Beyoğlu ile bütün hac yolunu tıkadığı gibi, yolculuğu tamamen imkansız kılmıştı. Bu esnada Bursa'dan Haleb'e ipek götürmekte olan zengin bir kervanı basarak soymuşlar, ganimet olarak da onbeş yük elde etmişlerdi⁽¹⁰⁾.

Babiâli tedbir olarak Adana ve Haleb valilerinin devamlı olarak işbirliği halinde bulunmalarını emrediyordu. Her ne kadar Üveys-oğlu, yukarda bahsi geçen ferman henüz kendisine gelmeden evvel, Babiâliye bir mektup gönderip, yağma edilen eşyaları geri aldığını bildirmiş ise de, kanaatimize göre doğru olmasa gerektir. Zira civarında bile asayiş temin edemeyen bu şahsın, nasıl olup da Küçük Ali'nin elinden mal alabileceği tereddüd uyandırıyor. Zaten Üveys - Oğlu, resmi vazifesi sırasında fazla bir kazanç elde edemediği için, kısa bir zaman sonra vazifesinden ayrılarak, tekrar meşgalesi olan soygunculuğa dönmüştü. Hatta bu sırada Cidde mübaşiri olan kapıcıbaşı Ahmed'i⁽¹¹⁾, ve Bursa'dan Şam'a gitmekte bulunan bir kervan soymaktan geri durmamıştı⁽¹²⁾. Onun bu hareketleri aleyhine yeni bir cephenin kurulmasına yol açtı. Antakya, Payas, Sarı-Seki ve İskenderun ahalisinin birleşmesi ile meydana gelen bu yeni klik, hükümet kuvvetleriyle işbirliği yapmak yolunu seçti. Üveys-oğlu yaptığı yağmalardan sonra Gavur-dağına ve oradan da bir çok eşkiyanın en son barınak yeri olan Kürd-dağına ka-

(8) Mühimme defteri 163 s. 270 ona hitaben yazılan ferman

(9) Mühimme defteri 163 s. 307 Cevdet , Dahiliye tas. 770

(10) Evvelki vesika

(11) Mühimme def. 164 s.33

(12) Mühimme def.164 s.179 vd., s.200

çarak, müttefiki Çoban-oğlu'nun yanına sığındı. Ayrıca Deli - Hasan oğlu Mustafa adında bir eşkiya da o zamanlar onun yanında bulunuyordu (13). Onun daha bir müddet bu halini muhafaza etmekte olduğunu görüyoruz. Yıkılmayacak kadar kuvvetli bulunmakta ve Özer-İli beyliğinde bulunan Memiş bey de onunla mücadeleye cesaret edememekdeydi (14).

Küçük-Ali ile Musa daha bir müddet birbirlerini kollamak ve kuvvet gösterisi yapmak suretiyle hazırlıklarını ilerlettiler. Nihayet bu iki çetin rakip arasında en sert mücadele Rebiülevvel 1181=Agustos 1767 senesinde patlak verdi. O zaman Belen mütevellisi ve Kara-Mut hanı ağası bulunan Abdurrahman Paşa, Küçük Ali'nin oğullarından birisini civardaki kulelerin teftişine göndermişti. O sırada Payas kulesinde de Üveys-oğlu tarafından binbaşı rütbesiyle buraya tayin ettirilmiş olan, onun mutemet adamlarından Çoban-oğlu Çolak bulunuyordu. Bu adam kendisini teftişe gelen Küçük Ali'nin oğlunu kurşunla öldürdü. Bu cinayet iki rakibi birbirine daha ziyade düşürdü ve buraların asayişini uzun zaman için ortadan kaldırmağa sebep olan bir kargaşalığa yol açıldı (15). Bu hadise esnasında zaten toprak meseleleri yüzünden ihtilafli bulunan Payas ve Belen ahaliyi iyice birbirine düşman oldu. Bu tarihten sonra da gerek Üveys-oğlu'nun ve gerek Küçük Ali'nin isimlerine artık vesikalarda rastlanamamaktadır. Her ne kadar Küçük Ali'nin çocuklarına tesadüf edilmekteyse de, Üveys-oğlu ve ailesi ile ilgili en ufak bir bilgiye rast gelinemedi. Anlaşılan Küçük Ali rakibini bertaraf ettikten sonra, oğlunu da kendisi gibi bir eşkiya olarak yetiştirmiş ve böylece bir asırdan fazla ailesinin adını devam ettirmek imkanı sağlamıştı.

KÜÇÜK ALİ OĞLU HALİL BEY

Babasının yanında teşkilatçı vasfı yüksek bir eşkiya olarak yetişen Halil bey, Özer-İli'ni kesin olarak tahakkümüne almış ve senelerce idaresi altında bulundurmıştı. O da babası gibi kervan ve sürre alaylarını yağmadan geri kalmıyor ve bir çok ganimetler elde ediyordu. Kara yolunu kesmesinden başka, elde ettiği veya yaptırdığı gemilerle deniz yolunu da kesen bu adam, ailesi içinde icraatı ile ve etrafta yarattığı korku ve endişe ile dikkati en fazla üzerine çeken şahıslardan biridir. Nitekim ileride de açıklanacağı gibi Babı-

(13) Mühimme def.164 s.18 Evahir-i Z 1177= Haziran 1764

(14) Mühimme def.164 s.33

(15) Mühimme def. s. 239 ve Cevdet, Dahiliye tas. 15.391

âliye kudretini kabul ettirmeğe muvaffak olan Halil bey, Kapucu-başı'lık ve Mirliva'lık rütbeleri ile Payas beyliğine (mutasarıf) kadar yükselmişti. Birkaç defa rütbe verilip arkasından azledilen ve idamı dahi istenen Halil bey hakkında çeşitli kaynak ve belgelerde etraflı malumata rastlıyoruz. Onun her senesi ayrı bir macera ile dolu olan hayatını çeşitli bölümlerde inceleyeceğiz.

Eşkiyalığa başlaması : Halil beyin tek başına giriştiği faaliyet aşağı yukarı H.1192=M.1778 senesinden sonra başlamaktadır. Ona dair en eski ve tafsilatlı malumata, onun gadrine uğramış olan Haleb ve Şam tüccarlarının, beraberce Babialiye sundukları şikâyet mazbatasında karşılaşılıyor. Bu belgeden anlaşıldığına göre, Halil bey etrafına topladığı elli altmış kadar adamı ile daimi olarak tüccar malını yağma ediyordu⁽¹⁶⁾. Kara yolunun emniyetsizliğine karşı çare arayan tüccarlar, Süveydiye ile Karataş limanları arasında bir deniz yolu kurmak istemiş ise de, onların bu teşebbüsünü haber alan Halil bey, önleyici bir tedbir olarak ele geçirdiği kayıklara atlayarak doğruca bunların gemilerine hücum etmişti. Bu teşebbüsünde de gemide bulunan zengin ganimetleri başkasına kaptırmadan kendisine mal etmek yolunu bulmuştu. Bu duruma kızan Babiâli, Halil beyi tenkil etmeğe Karaman Valisi Süleyman Paşayı memur etti ise de, Paşa daha vazifesine başlamadan evvel vefat etmiş, bu sebebden dolayı da Babiâli bir müddet bu mesele ile alakadar olmamıştı. Bunun üzerine elimizde bulunan bir belgedeki kayda göre, Babiâlinin bu çaresizliği karşısında Halil bey, meydanı boş bulduğu için büyük bir rahatlık içinde her türlü faaliyetini devam ettirebildi⁽¹⁷⁾. Gerçi Babiâli sözü geçen mezbatıda kaydedildiği gibi bu meselenin yabancısı değildi. Fakat civar valilerin gevşekliği, ve daha mühimi arazinin sarplığı, bundan dolayı da kaçmak isteyenlerin kolaylıkla yer bulabilmesi, bu bölgedeki Halil bey gibi bir şahsın yakalanması imkansız kılıyordu. Onun dikkati ve kızgınlığı çeken cüretli teşebbüslerinden biri de, Şam valisinin tatarını ve kapu kadısını gitmekte olduğu gemide basarak soyması idi. O sıralarda da adı geçen şahısların külleytli bir para ve mal ile seyahat etmekte olduklarını işiten Halil bey, tuttuğu bir şayka ile bindikleri gemiyi çevirmiş ve tamamen soymuştu. Gemideki diğer yolcularda bu soygundan kendilerini kurtaramadılar. Kaldı ki, soyulan kafiye bir tek gemi ile değil,

(16) Keza, Barker Küçük - Ali oğlunun faaliyetlerine kervan soymakla başlayarak, kırk elli kişi ile giriştiği bu işlerde, kuvvetlerinin zaman zaman ikiyüze kadar yaklaşmakta olduğunu kaydeder. Bu arada da onun adam kazanmağa kabiliyetinden bilhassa bahseder. bk. Lares and Penates, s.75.

(17) Cevdet, Dahiliye tas. 5451. aynı vesikada Evail-i Ş 1189 ve 24 I.1192 tarihli fermanların birer sureti vardır.

dört gemi ile yoluna devam ediyordu. Halil beyin ne kadar büyük bir başarı elde ettiği meydandadır. Her ne kadar onun bu işi bir şayka ile yaptığı kaydedilmekte ise de, kanaatimizce böyle bir işin yalnız bir tek şayka ile başarılması çok zor hatta imkansızdı. Yukarıda belirttiğimiz üzere Halil beyin kendi imkanlarından sınırları içinde hazırladığı küçük bir deniz kuvvetine sahip olmasına, ona aynı zamanda kolay kolay teslim olmamak ve bu yolda çapulculuk yapmak imkanını da vermiş oluyordu (18).

Bu bölgedeki durumu, bu zaman zarfında bize açıkça anlatan bir bilgiye, Gedik Hasan efendinin mirî malların gelirlerini toplamak için gittiği Haleb'de uzun ikamet ve tetkiklerinden sonra, hükümete verdiği bir tahrirden öğrenmekteyiz. Nitekim, bu zat da Haleb'den Adana'ya gelmek için Payas 'dan geçmek istemişse de, başaramamış, bunun üzerine Süveydiye limanından gemiye binerek Karataş limanına geçmişti. Verdiği bilgiye göre; Payas Küçük-Ali oğlunun, Belen Abdurrahman Paşanın ve Kurd-Kulağı Adanalı Hacı Beyin idaresinde olup, civardaki Bektaş ve Kılıçlı aşiretleri de gezici olarak soygunculuk yapmakda idiler. Halil bey ve Abdurrahman Paşa verilen emirleri hiçe saymak suretiyle birbirlerine havale ettikleri, o sıralarda soyulan bir Fransız kervanına at vermedikleri ve oldukça zor durumlara düşürdükleri bildiriliyor. Oldukça iyi anlaşılan bu iki adamın ortadan kaldırılmaları bir hayli güçdü. Halil bey, kuzey komşusu olan Hacı Bey ile de gayet iyi anlaşmakta ve gelecek herhangi bir hücumu karşı da daima tedbirli bulunmakta idi (19).

Yukarda adları geçen şahısların ahenkli durumları uzun zaman devam edemedi ve birbirleriyle mücadele etmeğe başlamışlardı. Nitekim çok geçmeden aralarında anlaşmazlık çıkmış ve birbirlerine karşı hasmane tavırlar takınmışlardı. İlerde etraflıca inceleyeceğimiz bu anlaşmazlık, sonradan görüleceği gibi, Abdurrahman Paşa ile Halil Beyin arasında çok şiddetlenmiş, hatta devamlı bir aile rekabet düşmanlığının atılmasına yol açdı. Hacı bey ile de Halil beyin amansız mücadeleleri oldu, ancak bu hususdaki bilgimiz Barker'e ve Lebia'ya inhisar etmektedir.

Babiâli meydana gelen bu karışıklığı ortadan kaldırmak istiyordu. Fakat yapılan bütün teşebbüsler görüldüğü gibi neticesiz kalı-

(18) Mühimme def.175.s.323 Evasıt-ı L 1192 tarihli Adana valisi Ali Paşaya gönderilmiş olan bir fermanın birer suretleri de Abdurrahman Paşa ve Haleb mütesellimine gönderilmiş.

(19) Cevdet, Dahiliye tas. 14.996

yordu. En büyük sebep de Babîâlinin köklü bir tedbir almaması, geçici ve sağlam olmayan temeller üzerinde kurulmamış teşebbüslerde bulunmasıydı. Küçük Ali-oğlunun böyle kendi başına hareket edip etrafına örnek olması yetişemiyormuş gibi, o senelerde Reyhanlı aşireti de Sivas'ın güneyinden göç ederek Amik-ovası civarına yaklaşmıştı⁽²⁰⁾. Bu yeni göz zaten rahat durmayan yerli bir çok aşiret ve göçebelerin büsbütün tedirgin olmalarına ve yeni huzursuzluğun doğmasına sebep oldu. Ancak 1282=1265 de, Derviş Paşa kumandasında buralara gelip, silah zoru ile mecburi iskan yapan "Fırka-i Islahiye"nin icraatına kadar buralardaki huzursuzluk devam etmişti.

Babîâli, Halep ve Adana vilayetleri arasında tampon bir bölge olarak duran Özer-İli'nin idaresi ile bu iki vilayetin valileri tek başlarına uğraşamayacakları için, işbirliği yapıp yürütmelerini arka arkaya yolladığı fermanlarda bilhassa belirtiyordu. Ayrıca Adana valilerine ek vazifeler vererek maddi ve manevi nüfuzlarının artmasına çare arıyordu. Fakat bu türlü tedbirlerin faydasızlığı, vesikaların ışığı altında açıkça görülmektedir.

Halil beyin müstakil olarak eşkiyalığa başladığı devirlerin ilk yıllarında, Adana valiliğine hazinedar Ali Paşanın tayin edildiğini görüyoruz. Sadrazam tarafından bilhassa Küçük Ali-oğlunu yakalayıp idam etmesi için tayin edilen Ali paşa, tayininden kısa bir zaman sonra, yürütmeğe çalıştığı yeni vazifesinde karşılaştığı güçlükler kendisini şaşkırtmış ve iş göremez hale getirmişti⁽²¹⁾. Gene bu esnada hac kafileleri İstanbul'a dönerken Payas'daki istirahatleri esnasında bir baskın yapan Halil bey, Halep kadısının para ve mallarını yağmaladıktan başka, onu da rehin tutarak dörtbin kuruş kurtuluş ücreti almadan serbest bırakılmayacağını bildirdi. Babîâli böyle bir kötü duruma mâni olmak için çeşitli fermanlar yolladı. Fakat hiç birisi Halil beye tesir etmedi. Hatta silahlı bir çatışma bile meydana gelmedi. Meselenin sonunda Halil bey istediğine kavuştu, ve istediği ücreti noksansız olarak, ganimet paraların arasında katdı⁽²²⁾.

(20) Oğuzların Bayat boyundan bir oymak olan Reyhanlı teşekkülü, aşiretleri yerleştirme siyaseti esnasında, hükümete epey faydaları dokunmuş, Hatay kurtuluş mücadelesinin de liderlerini yetiştirmişti. bk.F.Sümer, Bayatlar, Türk Dili ve Edebiyatı Der. İst. 1952, c.IV s.IV s.376vd. A.Cevdet Tezakir 21-39 türlü yerler, A.F.Türkmen, Hatay Tarihi II.

(21) Ali Emiri tas. Abdülhamit I. ves. 1336 İnhası ve tayini için; Mühimme def. 176 s. 28. Aynı zamanda kendisine Maraş valiliği de veriliyordu, Halep valisi ile işbirliği yapması isteniyordu. Müh. def. 176 s. 49

(22) Mühimme def. 176 s.51, 191, 195 vd.

Abdurrahman Paşa da, Halil beyin bu gibi faaliyeti esnasında Babiâliye hoş görünmüş ve bazı resmi vazifeler elde etmeğe çalışmışdı. Bu teşebbüsleri sonunda kazançlı çıktı ve Belen müteveliliğine kadar yükseldiği gibi, oradaki toprakların gelirlerine hükümet namına elkoydu.

Halil bey gene eski faaliyetine devam ederek kara yoluna olduğu gibi deniz yolunda da bütün gemilere ve yolculara korku saçmağa devam etmişti. Vali Ali Paşanın, Abdurrahman Paşa ve Halep mütesellimi ile işbirliği yapacağı hakkındaki fermandan haberdar olan Halil Bey, bir fırsatını bularak karargahını kurduğu Çobanoğlu dağındaki Arpacak köyünden bir müddet için uzaklaşmış ve izini bir müddet için kaybettirmişdi. Abdurrahman Paşa bu sırada Halil beyle mücadele eder göründüyse de, onunla el altından işbirliği yapma çarelerini aradı. Babiâli de zaten bu durumdan şüpheli idi ve Abdurrahman Paşaya tam bir itimat beslemiyordu (23). Haleb valisi bulunan Abdi Paşaya yolladığı bir fermanda, harekete geçmesini emretmişse de, vali en ufak bir kıpırdanma hareketi bile göstermedi (24). Abdurrahman Paşanın iki yüzlü siyasetine rağmen, Halil bey yardımlarını elde ettiği Gavur-dağlarındaki eşkiyalar ile faaliyetlerini başarılı olarak yürütmekte idi: Denizdeki faaliyetlerini esrarlı bir yerden kontrol etmek ve Adana'ya deniz yolu ile yapılacak her türlü sevkiyat ve yardıma mani olmak, gerekirse ele geçirmek için ayas liman ve kalesini ele geçirdi. Onun bu yerinde tutumu komşularının ve düşmanlarının endişe içine düşmesine sebep oldu. Aynı endişe Babiâlide de bulunuyordu. Hükümet erkani, bir çok mühim gaileler arasında bunalırken, bir türlü tasfiye olunmayan bu adamdan kurtulmak istiyordu. her gün kendi aralarında bu meselelerin münakaşa ve müzakeresini yapıyorlardı. Kendilerinden istenen her türlü yardım ve malzemenin derhal bulunup gönderilmesini adım adım takip ediyorlardı. Küçük Ali-oğlundan ne haber gelecek diye her an tetikte ve dikkatle bekliyorlardı (25).

Halil bey de bu surette teslim olmakdan kurtulmuş oldu. Onun bu zorlu durumunda Gâvur -dağı eşkiyaları yardımlarını esirgemediler ve sonuna kadar yardımcı olarak kaldılar (26). Halil bey yakalanmamakla beraber, hac kafilesinin soyulmadan geri dönebilmesi, herhalde Babiâliyi memnun etmişdi. Abdurrahman Paşanın kaypak politikası Babiâlinin dikkatini çekmiş ve onu ilk fırsatta değiştirme

(23) Mühimme def. 175 s.367

(24) Mühimme def. 176 s.371

(25) Ali emiri tas. Abdülhamit I. vas. 1516 Burada bulunan diğer bir kayda göre, mesele bazan kendilerini gece yaralarına kadar uğraştırıyordu.

(26) Aynı emiri tas. Abdülhamit I.ves.960

temayülü meydana gelmişti (27). Abdurrahman Paşa giriştiği bu teşebbüs esnasında işi sıkı tutlmamış bir fırsatını bulunca her şeyini yüzüstü bırakarak Adana'ya kaçmışdı. Karâ Molla-oğluna da gözdağı vermişti (28). Hacı Ali de katıldığı bu hareket esnasında ancak Ayas ve Merkez kaleleri gibi Payas'ın iki tarafındaki kilit noktaları zaptetmiş fakat asıl hedef olan Payas'ı alamamıştı. Bu kuşatma sırasında Ali bey zahire ihtiyacını zorlukla ve ancak deniz yoluyla elde edebilmişti (29).

Halil Beyin Birinci Defa Affedilmesi: İcraatını ve başarılarını yukardaki fasıllarda aydınlatmağa çalıştığımız Halil Bey, karşısında çıkan kuvvetli gurupdan her halde çekindiği için, Babîâlıden af talep etmiş ve bu talebi kabul edilmişdi. Halil beyin af isteyen mektubunu şimdilik elde edemedikse de, ona yazılan fermanın baş taraflarında özetini görüyoruz. Bu özete göre, Halil bey hakkında eski suçlarından ötürü herhangi bir hesap sorulup takibat yapılmayacağı gibi, kendisinin de Payas'ın emniyetinin sağlanmasında hükümet emirlerine yardımcı olacak, ve geçen kafilelerin selametini sağlayacaktı. Ayrıca oradaki menzil için konulan altıbin kuruşluk vergiden ikibin beşyüz kuruşu, Halil bey üzerine almayı vaad ediyordu. Fermanı almış olan Adana valisi Ali Paşaya, Özer-İli , Karamut hanı, Burnaz köprüsü, Karanlık kapı geçitlerine lazım gelen muhafızları bulması emredildiği gibi, Halil beyin vazifesine devam etmesi de tenbih olunuyordu (30).

Fakat Halil beyin böyle gösterişli bir sadakat devresinde ne dereceye kadar ciddi olduğu şüphemizi uyandırıyor. Zamanımıza göre, onun bu geçici sükun devri, alttan alta çivarında bulunan rakipleri ile mücadele ederek geçmişti. Bu zaman zarfında kuvvetini daha da arttıran Halil bey, artık silahlı baskılar yapacak kadar kendisini kuvvetli görüyordu. Buradaki gelirlerin her ne suretle olursa olsun devlet hazinesine gitmesinden ziyade kendi kesesine girmesini arzuluyordu. Her ne kadar onun bu affediliş devrine ait vesikaları elde edemedikse de, bundan sonraki faaliyet ve maceraları bu tahminlerimizi teyid eder mahiyette görünmektedir. Dört senelik bir hazırlık devresinden sonra girişmiş olduğu faaliyet, onu ele geçirmekten ziyade iki tuğlu mirmiran mevkiine yükseltmişti. Şimdi elimizdeki belgelerin ışığı altında, bunun bu ikinci isyankar devrini inceleyeceğiz.

(27) Aynı vesika

(28) Aynı tasnif, 842

(29) Aynı tasnif, 1516

(30) Mühimme def. 168 s.216 Evail-i Ş 1196

Halil beyin eşkiyalığa devamı : Halil beyin şimdi incelemeğe başladığımız bu devri, H.1200=M.1785 senesinden itibaren gerek Babîâliyi meşgul etmesi bakımından gerek Çukurova tarihi için mühim bir yer tutmaktadır. Devrin vakanüvisleri Halil beyin icraatından sık sık bahis ettikleri gibi , Mühimme defterleri ile devlet arşivinde çok sayıda belgelere rastladık. Bu kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, biraz evvel aralarının açıldığını işaret ettiğimiz Halil bey ile Hacı bey, alttan alta ilerlettikleri mücadelelerini su yüzüne çıkararak silahlı bir vuruşma haline getirmişlerdi. Bir aralık Adana mütesellimliğinde de bulunmuş olan Hacı bey, toplamağa muvaffak olduğu bir kadar askeri ile Halil beyin üzerine yürüdü. Bu gibi hücumlara alışık olan Halil Bey, zorla da olsa rakibini defetti. Fakat bu mücadele esnasında Hacı bey, Halil beyin kardeşi ve birkaç ileri gelen adamını öldürmeğe muvaffak olmuştu⁽³¹⁾. Bu icraatı sırasında Kurt-Kulağı'na ilerleyen Hacı Bey, Halil beyin kardeşini katlederken, aynı zamanda Cerid aşireti beyi olan Hasan beyi de esir etmiş ve Adana'ya getirterek kaleye haspetmişti. Bununla da yetinmeyerek aşiretin elinde bulunan bütün malları yağma ettiği gibi el koymuştu. Babîâli bunun üzerine derhal müdahale etmiş ve malların hazineye teslimini emretmişti. Hacı bey de bu hadise sırasında ölmüş, fakat Babîâli onun malını ele geçiren kardeşine Adana kadısı vasıtasıyla baskı yaparak malların hazineye bırakılmasını tekrar emretmişti⁽³²⁾.

Padişah Abdülhamed I.in devamlı ısrarları ile bu meseleye yakından ilgilenen Sadrazam Şahin Ali Paşa, bizzat müdahalede bulunarak, kethüdasını derhal kapu halkını hazırlamağa memur etti. Onu bu harekete sürükleyen, Hacı bey ve kardeşinin uğradıkları başarısızlıktı. 10-Rebiülevvel - 1200= 12-Ocak-1786 da fermanları alan Sadrazam, Payas'ı kuşatmağa teşebbüs edenlere yardımda bulunmak üzere İskenderun'a lüzumlu buğdayı gönderdiği gibi, Halebdeki bütün köylerde bulunan buğdayların da Antakya'ya kadar taşıma masraflarını üzerine almıştı. Buğdaylar Antakya'da depo edildikten sonra İskenderuna nakledilmeğe başlandı. Ayrıca askere lazım olan çadır çerke ile beraber sair malzemeleri de tedarik edilmiş ve tam onbeşinci gün hareket edilmesi kararlaştırılmış iken ani bir salgın hastalık, evvelce tasarlanan bu hareketi bir kaç günlüğüne geciktirmişti. Bu gecikme ile yola çıkan kafiye gelmekte olan hacı-ları Haleb hududunda karşılamak üzere yola çıktı. Ayrıca kethüdanın emrinde bulunan bütün piyade, süvari ve kapu halkı da hazır

(31) Lebiba, Tarih, Esad ef. 2158 var.29b

(32) Mühimme def. 183 s. 288

idiler. Bu kafilenin Antakya'ya yaklaşması esnasında Payas ve Merkez kalesiyle Sarı-Seki'de iyi birer tahkimat kurmuş olan Halil beyin yerinden oynatılmıyacağı görülüyordu. Bunun üzerine hükümet adamları, sürre emini, Mekke, Medine ve Şam kadıları, birinci ve ikinci sakalar bir araya gelerek hal çaresi aramışlardı. Fakat silahlı bir teşebbüs hem uzun sürebileceği gibi netice de vermiyebilirdi. Bunun için masrafı Sadrazam tarafından ödenmek üzere onbeş gün kadar Antakya'da kalana kafil, çareyi deniz yoluyla gitmede buldu. Bu arada Kethüda ile Abdurrahman Paşa, piyade ve süvari olarak üçbinden fazla asker topladıkları gibi, büyüklü küçüklü on üç aded de top tedarik etmişler, bunun verdiği cesaretle 5-Rebiülahar=6-Şubat günü Payas ve Merkez kalelerine bir hücum teşebbüsünde bulunmuşlardı. Fakat strateji bilgisi yüksek olan Halil bey; toplanın kullanılmasına imkan bırakılmadığı gibi, rakip askerlerin de manevra kabiliyetlerini frenlemişdi. Bu başarısızlık üzerine daha fazla vakit kaybetmek istemeyen askerler, Antakya'ya dönerek, hacıların selâmetle İskenderun'a gelmesini sağladılar. Kafilden pek az insan doğrudan doğruya İstanbul'a dönmeyi arzula-mış, büyük bir kısmı iyi ve sağlam bir deniz konvoyu ile Adana sahillerine gitmek ve oradan da kara yoluyla İstanbul'a dönmek yolunu seçmişdi⁽³³⁾.

Halil beyin üzerine yapılan son teşebbüsten anlaşıldığı üzere, yalnız kara yolu ile Payas kuşatıldığı takdirde lüzumsuz bir çaba olacağı, bunun yanında deniz tarafı da kuşatılır ise Halil bey ele geçirilebilir. Ayrıca buralarda savaşacak askerler bu bölgeden toplanmış Türkmenlerden olurlarsa, istenilen neticeyi elde edemezler. Onun için buralarda başarılı neticeler elde edilmek isteniyorsa Arnavud ve Mağrib askerlerinin kullanılması icap eder⁽³⁴⁾.

Halil beyin tek bir şahıs tarafından yakalanıp esir edilemeyeceğini takdir eden Babîali, bu sefer Haleb valisi ve civarındaki nüfuzun şahıslar vazife başına çağrılmışlardı⁽³⁵⁾. Kara tarafından kuvvetli bir ordu tarafından çevrilen Halil beyin, deniz tarafından da kuşatılması gerekiyordu. Bu iş için donanmadan beş geminin ayrıl-

(33) Labiba, ay. az. 36a vd. Ali Emiri tasnifi vas. Abdülhamid I. 1528

(34) Evvelki vesika. Sadrazam Şahin Ali Paşanın yukarda açıkladığımız kanaati büyük bir isabet ve değer taşımaktadır. Nitekim bir asır sonra burada başarılı bir yerleştirme yapıp bir çok derebeyini yerinden atan Fırka-ı İslahiye'yi Arnavud askerleri ile Zeybekler meydana getirmişlerdi (bk. Tezakir 21-39 s.133)

(35) Vasıf, Tarih, Esad sf. 2189 var. 163 a vd. naklen a. Cevdet, Tarih, C.III s.323 vd. Ayrıca Enveri, Tarih, Üniver s. kü. TY 98 Muhakkaki en güvenilir kaynaklar; Mühimme def. s. 1200=Aralık 1785 tarihli ferman. Aynı sayfada Abdurrahman Paşaya bir ferman. s.214 vd. Haleb valisine tekid ve tenbih yazısı.

ması uygun görülmüştü. Daman kaptan kumandasında beş aded gemi, Payas'a gönderildi (36). İlk safhası hakkında etraflı malumat elde ettiğimiz bu hareket, Halil beyin başarısı ile son bulmuştu. Haleb valisi Mustafa Paşa, Beylanlı Abdurrahman Paşa ile beraber hareket ediyordu. Halil bey Merkez kalesini elinde bulundurduğundan yakalanması oldukça zordu. Bu zaman esnasında İskenderun limanına bir gemi dolusu zahire gönderilmiş ve gemiyi boşaltan vali içine iki tane ağır top koydurmuş, ayrıca Abdurrahman Paşanın küçük bir perkendisi ve emrinde bulunan bazı Arnavud askerlerini kapu halkı arasına katmış ve beraberce gemiye bindirmişdi. Abdurrahman Paşa piyade ve süvarilerini de deniz tarafından Halil beyin üzerine yollamağa karar vermişdi. Onların bu hazırlıkları esnasında Halil bey de boş durmuyor ve elindeki imkanları azami derecede kullanabiliyordu. Nitekim üzerine hücum edenlerden Adana mütesellimi Abdullah'ı mağlub ederek, onun perişan bir halde Adana'ya kaçmasına sebep oldu. Kuzey tarafından rahatlayınca, Halil bey bütün gücünü denizden ve güney yönünden gelmesini beklediği kuvvetler karşısında topladı. Fakat bu koruma çabası içinde yalnız Payas'ı elinde tutabilmiş, Merkez kalesi ve kulesi hükümet kuvvetlerinin eline geçmişti. Payas'ı ele geçirmeğe kendilerinin de kuvvet göremeyenler, Adana tarafından kuvvetli birinin gönderilmesini istemişler, daha bazı yardımcı kuvvetlere ihtiyacı olduğunu hükümete bildirmişlerdi. Babıâli Mustafa Paşayı teşvik ederek, isteklerini derhal yerine getireceğine dair kesin teminat verdi(37). Derhal Azaz ve Kilis voyvodası Daltabañ-zade Mehmed Ali'ye bir ferman gönderilmiş, bu emirde de Haleb valisiyle işbirliği yaparak, kesin surette Halil bey meselesini halletmesi, ve bu meselenin nihayetine kadar uğraşması emredildi(38). Aynı zamanda, Edirne'de oturmakta olan Azim-zade Yusuf Paşa da bu meseleyle ilgili olarak Adana valiliğine tayin olunuyordu(39). Halil beyi durdurabileceklerin arasında Daltaban-zade de bulunuyordu. Halil beyin eniştesi olan (40) bu zatın sıkı bir takip sonunda onu yerinden oynatabileceğine Babıâli inandırılmışdı. Yaklaşan hacı kfilesinin selameti için Daltaban-zadeye yollanan fermanda, kendisine her türlü yardımı koşmaları için Karaman valisi Demir Paşanın ve civarında bulunan

(36) Vasıf, Tarih, Esad sf. 2189 vad. 161b. naklen A.Cevdet, Tarih c.III s. 329.

(37) Mühimme def. 183 s.272

(38) Mühimme def. 183 s. 277

(39) Vasıf efendi her ne kadar Azim-zadenin , yukarda tasvirine çalışdığımız muharebenin kara tarafı kumandasına getirildiğini kaydediyorsa da (Esad sf. 2189 v. 161b), mühimme defterinde (183 s. 247) sarih olarak kumandaya Adana mütesellimi Abdullah'ın , Azim-zadenin Valiliği kayıtlıdır

(40) Lebiba, Esad sf. 2158 var. 53a, Enveri, Üni. Küt. TY 98 v. 133b.

Maraş, Tarsus ve Adana beylerbeyi ve mütesellimlerine emirler verildiği bildiriliyordu. Çoban - oğlu aşireti beyi Hacı bey de bu işe görevlendirildiği gibi, bunlardan başka Kapudan-ı derya Gazi Hasan Paşa da birer kalyon ve yevmiye, iki de çamlıca ile beraber kendisine lazım olan asker ile birlikte bu işe memur edilmişti (41).

Artık her taraftan böyle iyi hazırlanmış bir kuvvet tarafından kuşatılmış bulunan Halil beyin kurtulma imkanı pek az olduğu görülüyor. Tam bu esnada hükümet kuvvetleri arasında ayrılıklar belirlenmiş ve kuşatmayı terk etmek gibi bir durum meydana geldiyse de , Maraş beylerbeyisi bu anlaşmazlığı ortadan kaldırımağa memur edilmiş, mevcut kuvvetlere ilâve olarak iki gemi daha gönderilmiş ve hiç bir bahane ile her meydanı terk etmemeleri emrolunmuşdu.

Üç koldan var kuvvetleri ile saldıran hükümet kuvvetleri arasında en cesuru olan Daltaban-zade, dağ tarafından ilerleyerek, Halil beyi Karbeyaz'a firara mecbur etti. Zaman zaman bu kuvvetli ordu karşısında silahlı bir karşılaşmaya kalkışan Halil bey, mağlup olmakla beraber esir düşmemeğe muvaffak oldu (42). Kuleyi de yıkıp oldukça büyük bir başarı elde eden Dalataban-zade'ye bir samur kürk ihsanı uygun görüldü (43). Halil bey de kısa bir zaman için savunma endişesi ile oturmağa mecbur olduğu Karbeyaz'da eski kudretini elde etmek için lüzumlu olan hazırlıklara başlamış ve bitirmeğe de muvaffak olmuşdu.

Daltaban-zade, elde ettiği başarıyı iki mektupla Babiâliye bildirmiş ve az bir müddet için Payas'da oturmuş ise de, idaresiz kalan memleketine dönme arzularını göstermiş ve Özer-İli'nin sıkı bir kontrole alınmasının Haleb valileri tarafından mümkün olabileceğini ileri sürmüştü (44). Bir müddet için Mustafa Paşanın emrine verilen Özer-İli, daha sonra vakıf ve sair tediyeleri zamanında teslim etmesi şartıyla İbrahim Paşaya verildi (45). Fakat İbrahim Paşanın da Halil bey karşısında tutunamayacağını ilerde göreceğiz.

Bu sırada da Halil beyin Payas'dan kaçmağa mecbur edilmesi ortalığı teskine kâfi gelmediği gibi, hükümet kuvvetleri arasında da evvelden beri devam edegelen anlaşmazlığın su yüzüne çıkmasına

(41) Mühimme def. 183 s. 310 vd. Karaman valisinin Ereğli vs. Ulukışla'dan asker toplamasına dair ferman s.311dc.

(42) Enveri, Üni. Küt. TY 98 138b vd. Vasıf, Esad sf. 2189, 163a bunlardan naklen A.Cevdet, Tarih, c.III s.325

(43) Aynı yerler

(44) Daltaban-zadenin yolladığı mektupların asıllarını şimdilik elde edemedikse de, Mühimme def. 183 s. 277 deki fermanın başındaki hülâsa kısa bir bilgi vermektedir.

(45) Vasıf, aynı nüsha , 163b Enveri, aynı nüsha, 139b, Cevdet, a.y

sebepl oldu. Aynı zamanda zaten akraba olduğu Halil beyin üzerine yürümeğe fazla hevesli olmadığı anlaşılan Daltaban-zade, Kilis'den gelmekte olan zahiresinin yolda yağma edilmesini bahane ederek vazifesinden ayrılmış ayrıca Beylanlı Abdurrahman Paşa da askerlerini gemilere koyarak oradan uzaklaşdı. Halep valisi Mustafa Paşa, böyle karışık ve düzenin tam olmadığı bir anda onların ayrılmasında ısrar etmişse de mani olamadı. Zaten Daltaban-zadenin de Halil bey ile anlaştığı hakkındaki dedikodular da her tarafa yayılıyordu. Para yardımları da kesildiği için, Mustafa Paşa da fazla kalmamış, ayrılırken de Özer-iline İmam ağanın mirmiranlık rütbesiyle tayin edilmesine yol açmışdı⁽⁴⁶⁾.

Halil bey eline geçirdiği kalelerle etrafına tahakkümü ve kudretini gün geçtikçe daha çok kabul ettiriyordu. Ancak çok kuvvetli bir ordu ile yerinden atılabildi. İstanbul'dan böyle bir kuvvet şimdilik yollanamıyacağı için, Babıâli ilk defa Halil beyin düşmanlarını bir ordu içinde toplamağa ve üzerine yollamağa muvaffak olmuşdu. Tafsilatını elimizdeki belgelere göre, oldukça geniş surette öğrendiğimiz bu hareket, şu şekilde cereyan etmişdi: dönüşü haber alınan hac kafilesi Payas'a yaklaştığı bir sırada, Halil bey tarafından soyulmasına mani olunmak istendi. Bunun için de, o zaman Adana valisi rütbesini kapmış olan Beylanlı Abdurrahman Paşa, Babıâli'den aldığı talimat üzerine harekete geçmiş ve kendi oğlunu, Molla-beyi, Kara Molla-oğlunu ve Özer-ili beyi Hacı Ali'yi de bu işe memur etmişdi. Bunların emrindeki dokuzbir kişilik bir kuvvet bulunuyordu. Fakat bu kalabalık Halil beyin sarsılmaz cesareti karşısında uzun zaman dayanamadı. Halil bey kendisini şiddetle, şiddetle olduğu kadar ustalıkla korumasına bilerek, vuruşmayı iki ay kadar uzattı. Bunun üzerine kuşatmaya katılanlar ve hac kafilesini sağ salim Adana'ya götürme bahanesiyle, vuruşmaya katılan askerler süratle oradan uzaklaşdılar ve kendi memleketlerine döndüler.

Halil beyin ikinci defa affedilmesi ve mirmiranlığı:

İmam ağanın da Özer-ili mirmiranlığında bir başarı elde edemediğini görüyoruz. Halil beyin gün geçtikçe genişleyen nüfuzu, kimsenin kendisinden üstün olmasına fırsat vermiyordu. Bu durumu takdir eden Babıâli, bir çok benzerlerine yaptığı gibi, Halil beyi de resmi vazife ile kendisine bağlamak istedi. Acaba bu resmi vazifeye geçiş Halil beyin arzusu ile mi olmuşdu? Veya Halil beyin kuvvetini kabul edip geçici bir zaman için onu teskine gayret eden hükümet adamlarının arzuları ile mi meydana gelmişdi? Devrin Va-

(46) Enveri, Üni. Küt. TY 98 133b.

kanüvislerinden Enveri efendi "bazı kimselerin tavassutu ile" demekde ise de (47). Sorumuza tatmin edici bir cevap olmamaktadır. Zamanımıza göre, Halil beyin icraatını yakından takip eden bazı devlet adamları, usulu dairesinde ona bazı topraklar ve vergilerin tahsil işini meşru yollardan vererek hırsını frenleme yolunu aramışlardı. Böyle bir vazifeyi kabul etmekden kaçınmayan Halil bey, Babîliye razı olduğunu bildirmesi üzerine kendisine bir ferman gönderildi. Bu ferdandan öğrendiğimize göre ehemmiyetli bir geçiş yeri olan Payas'ın, her türlü tehlikelerden korunması, ezilmekte olan reaya ve kuvvetsiz halkın her türlü zararlı adamlar tarafından tedirgin edilmelerine mani olunması, Adana hududundan Antakya kapısına kadar her türlü tehlikeden korunup hac kafilesinin selametinin sağlanması hususları belirtiliyordu. Halil beye Özer-İli mirmiranlığı ile beraber Kara - Hut hanı ağalığının da verildiğini görüyoruz (48).

Fakat bu yeni vazife Halil beye uğurlu gelmediği gibi, ortalığa da sükuna kavuşturmağa kafi gelmemişti. Çok hareketli ve karışık olan bu devir eskisine benzer bir halde devam etti. Nitekim vazifeye tayininden kısa bir zaman sonra oldukça büyük bir soygun meydana geldi: Sadrazam çukadarlarından olup, Rakka valisi tarafından hazineye gönderilmekte olan parayı üzerinde taşıyan İsmail bey ve yanında bulunan üç kişi, Halebden aldıkları kıymetli eşya ve nakitlerle, Belen yolu üzerinden dönerlerken, Sakal-Tutan'da onüç eşkiyanın hücumuna uğramışlar, eşkiyalar İsmail beyin binbeşyüz kuruşluk eşyasını, herbirinin Halebden aldığı iki bohça mal ve silahlarını, diğer birinin de bütün malını aldıklarından başka, Mahmud'u öldürecek kadar cesaret ve cüreti göstermişlerdi (49). Hadisenin duyulması üzerine, Babîli müdahalede bulunmuş ise de, bu mesele ile ilgili başka bir vesikaya rastlıyamadığımız için fazla söyleyecek bir kanaatimiz yoktur. Fakat Halil beye olan itimada bir darbe olduğu söylenebilir. Onun para hırsı da bazı makul ve meşru olmayan hareketlere sebep oluyordu, bu da onun düşmanlarına aleyhinde kullanılmak üzere fırsat veriyordu. 1203=1789 senesinde yıkılmağa yüz tutan Misis köprüsünün esaslı bir tamire ihtiyacı olduğu görülmüştü. Halil bey durumdan faydalanarak nehirden çırnak tabir edilen kayıklarla para karşılığında adam geçirmeğe başla-

(47) Enveri, Ali Emiri 67/1 252b buradan naklen A.Cevdet, c.IV s. 274. Halil bey eski suçlarından tamamen affediliyordu.

(48) Mühimme def. 184 s. 78 Evasıt-ı C 1201=Mart 1787. Yukarıda adı geçen eserlerde bu vazifeye getirilirken kendisinin ayrıca iki de tuğ verildiği bildiriliyor.

(49) Mühimme def. 184 s. 230.

mişti. Babiâli bunu önlemek için Halil beye bir ferman yolladı⁽⁵⁰⁾. Halil beyin ne cevap verdiği bilinmemekle beraber, Babiâlinin hid-detini üzerine çektiği anlaşılıyor. Zaten 1787 senesi Rus seferi sonundaki mağlubiyetden dolayı keder içinde bulunan Abdülhamit I. , bizzat emirler vermekten geri durmuyordu⁽⁵¹⁾. Halil beyin Misise kadar uzanmasına sebep, her halde Misis'in 25 bin kuruşluk geçiş geliri idi. Yıkılan köprüyü bahane ederek buraya yaklaşan Halil bey ilk fırsatta almayı tasarlıyordu. deniz tarafını da kontroluna almak isteyen Halil bey bu teşebbüsünde muvaffak olamamış, adamları yenilmişlerdi⁽⁵²⁾.

Halil beyin yeni isyanı: Artık anlaşmazlık had safhaya gelmiş, Halil bey elde edemediği menfaatleri gene soygun yolu ile elde etme yolunu tutmuştu. Hac yolunu kesmesinden başka, daha cüretli bir teşebbüsde bulunarak Maraşa kadar hücum edebilme cesaretini de gösterdi. Mirmiranlığı esnasında kuvvet toplamaktan geri durmayan Halil bey, Maraş vilayeti sınırlarına girmeğe cesaret edebildiği gibi, elde ettiği mallara kendisi sahip çıktı. Ayıntab ve Haleb yollarındakiler de onun bu hareketlerinden kendilerini kurtaramıyorlardı. Meydana gelen kargaşalık halkı bizar ettiği için bir çok defalar Maraş valisine ve Babiâliye başvuruyorlardı. Babiâli Halil beyin üzerinde bulunan mirmiranlık ve han-ağalığı ünvanlarının geri almış ve Adana valisi Mustafa Paşayı da Halil beyin yakalanmasına memur etmişti⁽⁵³⁾. Mustafa Paşa bu göreve tayin edilirken kuvvetli bir yardımcı birliğinin de kendi emrine verilmesini istemişti. Onun emrine verilen adamlar arasında dirayetli bir asker olarak tanınan eski Mısır valilerinden Diyarbekirli Kiki Abdi Paşa⁽⁵⁴⁾, eski sadrazamlardan Şahin Ali Paşanın oğlu Ataullah Paşa evvela mirmiranlık sonra vezaret rütbesi ile Adana mansabı verilmek sureti ile tayin edilmişti⁽⁵⁵⁾. Davet edilenler arasında Kozanoğlu, Menemenci-oğlu gibi bir müddet sonra müstakil olarak hareket edeceklerini göreceğimiz beylerbeyi olduğu gibi, Karsantı, Sırkindı, Cerid, Tecirli gibi

(50) Mühimme def. 189 s. 132.

(51) A. Cevdet, Tarih, c. IV s. 233 vd.

(52) Hatt-ı Huma. 15.524 15.671.

(53) Mühimme def. 190 s. 180 Evahir-i R 1203=aralık 1789

(54) Kiki aşiretinden olan Abdi Paşanın aşiretler üzerindeki geniş nüfuzu göz önünde bulundurularak bu göreve tayin edilmişti. Bu hususla ilgili vesikalar; Hatt-ı Humayunlar 9142-9452, keza Cevdet, dahiliye tas. 474.

(55) Bu tayinler için bk. Mühimme def. 190 s. 189; Evail-i R 1203. Enveri, Tarih, Millet (Ali Emiri) küt. TY 67/1 s. 252 b, bundan naklen Cevdet, Tarih, c. IV s. 272. Ayrıca, evvel Edirne bostancı başlığında bulunan Ömer de, oniki ferman aralık Adan ve civarında bulunan her sınıf idare adamlarına, aşiret ve yürüklerin boybeyilerine Halil bey meselesine katılmalarını bildirmişti. bk. Mühimme def. 190 s. 179 Evail-i Ra 1203 tarihli ferman.

her devirde isimlerini duyurmuş boylar da mevcuttu. Fakat bu boy-beyleri ile tatmin olmayan Ataullah Paşa gerek karadan gerek denizden kendisine faydalı olacağına inandığı yardımcıları istemekden geri durmadı. Babiâliyi ikaz edip hac seyahatinden iki ay kadar evvel bir zamanda hazırlığa girişilmesini bildirdi. Bu iş için de Karataş iskelesine konulmak üzere araba, cephane ve diğer lüzümlü eşyadan başka, bunları kullanabilecek insan istendi. Fazla miktar ve çeşit top da istemekden geri durmadı: dört tane balyemez top, dört şahi ve dörtde çarha topu istendiği gibi, topçu ve humbaracı da istendi. Valinin bu arzusu İstanbul'a bildirilir bildirilmez derhal "tersane-i âmireye" havali olundu. İsteddiği toplar şalope-tipi gemilere bindirilmiş ve elli nefer de ulûfe ve harcırahları verilmek sureti ile Karataş tarafına gitmeğe memur edilmişlerdi. Yollanan eşya ve insanların muntazam kayıtları tutulmuş, topçubaşı ağanın istediği ile bir ferman alınmış, humbaracıbaşı ağaya da altı aded humbaracı yollaması emrolunmuşdu. Defterdar da, işin mali cephesini tanzim ve hallederek Ataullah Paşanın bu isteklerinin yerine getirilmesini sağlamış bulundu (56). Fakat bu topların meseleyi kökünden halletmesine imkan yoktu. Bunu takdir eden Ataullah Paşa, Halil beyin deniz tarafından da kuşatılmasının lâzım geldiğini takdir etmişti. Topları getirecek gemilerden başka, daha da gemi isteyen valinin bu arzusunda yerine getirilmiş, bir kıt'a kalyon ve ikişer aded şalope ve çamlıca tipi gemilerden gönderilmesi Kaptan-Paşaya havale edilmişdi. Bu emri alan Kaptan Paşa, tam olarak yerine getirdiği gibi, maiyetinde bulunan "Bahr-i Sefid salyanelu kapudanlarından" Merabit - zade Hasan-Kapudanı kalyoniyle, yine salyanelu kırlangıçlardan Şahin Mehmed kapudanın kırlangıcını Ataullah Paşanın emrine göndermişdi (57). Bu zaman esnasında Rusya ile şiddetli bir muharebeye tutulmuş olan Babiâlinin, Rumelideki meşguliyetleri esnasında takatinin son haddini kullanarak, kendisini uzun zamandır meşgul eden bu meseleden kurtulmak istediği anlaşılıyor. Onun için valinin bütün isteklerini yerine getirmişti. Ataullah Paşanın da gözünü korkutan Halil beyin etrafındaki, sayıları az olmayan mütefikleri idi. Zaten bu sırada Halil bey de bir müddet için, anlaşmakta olduğu bu adamlarla görüşmeye çıkmış ve Ayas iskelesinde de kısa bir müddet kalmış. Ataullah Paşa, böyle bir fırsat esnasında Payas ve Karbeyaz'ın ele geçirilmesine taraftardı. Esaslı bir harekate girişmek isteyen vali, civarındaki eli silah tutanlardan başka(58), Babiâli-

(56) Hatt-ı Humayun. 8189 Ataullah Paşanın mektubunun hülasasıdır. Üzerinde "mucebince amel oluna" hattı vardır.

(57) Hatt-ı Hum. 8054. Ataullah Paşaya yollanan ferman; Mühimme def. 192 s. 1 vd. Evail-i C 1204= Ocak 1790. Kaptana yazılan ferman s. 86'dadır.

(58) Mühimme def. 192 s. vd., s. 72 de Tarsus voyvoda ve beylerbeyisine s. 73 de Çuku-

nin emri üzerine Terkemış (Budur)li Sağır-zade Asman beyin bini-kiyüz süvariyle beraber yardımını temine muvaffak olmuştu⁽⁵⁹⁾. Onun da yanında Kara-ağaç'dan Hacı Ramazan ikiyüz nefer, şeyh Hüseyin-zade Hacı Hüseyin efendi de üçyüz nefer ile Ataullah paşanın emrine verilmişlerdi⁽⁶⁰⁾. Ataullah Paşaya bu meselede en büyük yardımı dokunacaklardan birisi de muhakkak Abdurrahman Paşa idi. Halil bey ile arası tamamen açılmış olan Abdurrahman Paşa, onun aleyhine tertiplenecek herhangi bir seferde görev almaya her an hazırды. Nitekim Babîâli bütün hazırlıkları tamamladıktan sonra, onu da Halil bey üzerine yürümeye memur etmiş bulunuyordu⁽⁶¹⁾.

İkinci defa böyle iyi hazırlıklı bir ordu ile mücadeleye mecbur kalan Halil bey, cesaret ve kabiliyetinin en yükseğini göstermiş, mağlup olmasına rağmen gene de esir düşmemeye muvaffak olmuştu. Emri altında çok sayıda asker bulduran Ataullah Paşa üç taraftan Payas'ı sıkıştırılmaya başladı. Tam bu sırada hac için yola çıkan kafilenin emniyet ve selâmeti için Adana civarında gerekli tedbirler alındı. Evvelki sene Maraş yolu üzerinden gidildiği için kafileye çok ağır gelmiş, bu sene ise valinin zamanında müdahalesiyle bu gailenin nisbeten önüne geçilmişti. Fakat Küçük-Ali oğlu yaman bir adam olduğu için tenkilini beklemek uzun sürecekti. Onun için kafilenin Ayas'a getirilip İskenderun limanına gemilerle yollanması cihetine gidildi. Ayas kalesine de Çolak-oğlu Mehmed muhafız tayin edildi. Valinin davetiyle Ayas'a inen hacılar gemilere binmeye hazırlandılar. Abdurrahman Paşa da İskenderun limanını emniyet altına aldı. Tam bu sırada kale muhafızı Halil bey ile anlaşarak, kaleyi ona teslim etmek istemişse de, duruma zamanında müdahalede bulunan vali, buna fırsat vermedi. Her ne kadar onu da yakalayamamış ise de, kalenin Halil beyin eline geçmesine mani olabilmmişti. Vali ayrıca emrinde bulunan gemilerin yardımcıları ile, Halil beyin civarında dolaşmak üzere denize açılmış bulunan iki büyük gemisini ele geçirdi. Reislerinin de kafalarını kesti. 21 Şabanda Adana'ya gelmiş bulunan hacılar, beşbin askerin himayesinde Ayas iskelesinde gemilere binmeye ve oradan İskenderun'a geçmeye muvaffak oldular⁽⁶²⁾. Bu meşgaleden kurtulan Ataullah Paşa esas hedefi olan

rova ve Gavurdağında yaşamakta bulunan aşiret beylerine Halil bey üzerine katılmaları.

- (59) Sağır-zadeye yazılan ferman Müh. def. 192 s. 3 de olup s. 72 de bir tekid yazısı vardır. Ayrıca bk. Cevdet, Dahiliye tas. 12.478.
(60) Cevdet Dahiliye tas. 12.478.
(61) Aynı tasnif. 1328 Evail-i Ca 1204. Aynı numarada Ataullah Paşaya yazılan bir ferman müsveddesi.
(62) Cevdet, Dahiliye tas. 3805. Sekiz tane vesika vardır.

Halil beyin üzerine yürüdü. Onu Payas'dan kaçmaya mecbur etti ve hemen akabinde Cin ve Payas kalelerini elde etti. Karbeyaz'a kaçan Halil bey, üzerine gelen muntazam ve kudretli hükûmet kuvvetleri karşısında tutunamayacağını anlayınca müttefiki olan Gavur dağı aşiretleri arasında kaçtı. Bu muharebeler esnasında Halil bey, kayınpederi olan Karalar aşireti beyi Topal-Paşayı yedi adamıyla beraber valinin eline düşmekten kurtaramamış ve vali de onları idam ederek kafalarını teşhir edilmek üzere İstanbul'a yollamıştı. Eşkıyaların kesik kafaları "Bâbihümâyûn" önünde teşhir edildi. Kafası kesilenler arasında Halil beyin muhafız ve bölükbaşısı İbiş ve arkadaşı da bulunuyordu. Babiâli, Ataullah Paşanın başarısını takdir etmekle beraber, asıl arzusu olan Halil beyin başını istemekte ısrar ediyordu⁽⁶³⁾. Fakat bölgeyi çok iyi bilen Halil beyin karşısında devamlı bir muharebe mümkün olamıyordu. Halil bey en umulmadık zorlukları yenebiliyordu. Asıl zorluk, çok asker ile yürümek isteyen valinin uğradığı malî zorluklardı. İlk yaptığı sefer ve hacıları korumaya mecbur ettiği askerler valiye altmışbin kuruşa mal olmuşlardı. Gelirini epey aşan bu meblağı, vâli Babiâliden rica etmişti⁽⁶⁴⁾. Bunu takip eden uzun sefer masrafın çoğalmasına sebep olmuş, zahire azlığı zaten istekli gelmeyen askerlerin yanından ayrılmasına sebep olmuştu. Hatta Payas kalesine yerleştirilmiş olan aylıklı muhafızlar, vazifelerini terketmişlerdi⁽⁶⁵⁾. Halil beyin hiç değilse af yolu ile yatıştırılıp, geçici bir zaman için masraf kapısı açılmaması istenmişse de, Padişah Selim III. razı olmamıştı⁽⁶⁶⁾. Ataullah Paşaya masraflarının karşılığı olarak Adana gelirinden başka, Niğde sancağının da geliri tahsis edilmiş, fakat vali isteklerini daha da arttırarak yüzbir kuruş da hazineden istemişti. Malî darlık dolayısıyla bunun ancak 25-30 bininin verilmesi kararlaştırıldı. Fakat devlet işleriyle yakından alakadar olan Selim III., sefer dolayısıyla fazla para ziyan edilmesine razı olmamış, valinin gözünü korkutmak yoluna sapmış, "zaten siz bizi aldatıyorsunuz, eğer Küçük-Ali'nin hakkından gelmezsen selâmet yok" mealinde bir fermanın çıkmasını emretmişti⁽⁶⁷⁾. Ağır masrafların altından kalkamayan Ataullah

(63) Hatt-ı Hümayun. 8130.8004.10.930 (Halil beyin yardımcılarının idamlarına dair). Mühimme def. 194 s. 29 da bulunan fermanında, İstanbul'a yazılan yazıların özeti bulunmaktadır.

(64) Cevdet, Dahiliye tas. 3805 deki vesikalar külliyyatından.

(65) Hatt-ı Hümayun. 55.818. Ataullah Paşa Payas'ın iyi bir idareciye tesliminde daima ısrar etmişti.

(66) Yukardaki vesikaya Selim III.in yazdığı hat: "şimdiden sonra Küçük-Ali af olunmaz".

(67) Hatt-ı Hümayun. 54.896. aynı seride 55.943 deki bir vesikada yarısı verilmek istenmişse de, Adana ve Niğde'nin verildiğini ileri süren Selim III. reddetmişti.

Paşa, etrafındakilerin de kendisini yalnız bıraktıklarını görünce, hiç değilse Payas'ın emniyetinin sağlanmasını istedi. Firuz Paşa adında oraları iyi tanıyan bir adamın tayinini inha edip Halil beyi ele geçiremediği için tessürünü bildiren vali, taarruzu geri bıraktı⁽⁶⁸⁾. Ayrıca Kiki Abdi Paşa rahat ettiği memleketi Diyarbakıra dönmek istiyordu. Halil beyin teslim alınmasında ne gibi faydalar sağlanacağına dair tereddüde düşdü⁽⁶⁹⁾. Ataullah Paşanın düşmüş olduğu zorlukları görerek, kış mevsiminin yaklaşip yiyeceğinin azalmasını bahane ederek geri çekildi ve çekilirken baharda Beylan tarafından geçerek Payas'ı güneyden kuşatacağını bildirdi. Vali ile anlaşan Abdi Paşa Halil beyi iki ateş arasında alacaklardı⁽⁷⁰⁾.

Fakat Halil bey, yeni tahta çıkmış olan Selim III'in iyi bir tarafını bularak af isteme yolunu aradı ve bu isteğinde de isabet gösterdi; zaten idare adamları ile ahali Halil beyin resmî bir görevle bağlanabileceğine kani idiler. O seneki sürre emini de Halil beyin iyi tavırlarını rapor edince, Halil beyin affı için engel kalmadı⁽⁷¹⁾.

Halil beyin son defa olarak affı ve resmî görevi; Bu sıralarda Osmanlı orduları Rumeli'de İbrail kalesini kaybettikleri gibi, Babadağı ve Maçın'de Ruslar karşısında tutunamayacak bir durumda idiler. Az bir zaman sonra Zıştova ve Yaş gibi ağır andlaşmalar imzalamak zorunda kalacak olan Babiâli, daha fazla asker kırdırmağa tahammülü olmadığı için, hiç değilse Halil beyin gizli bir tertiple ele geçirilip başının kesilmesini istedi. Ataullah Paşanın başarısızlığı Babiâlide oldukça büyük bir memnuniyetsizlik havası yaratmıştı. Silahlı mücadelede istenilen sonuca varamamış olması, validen böyle böyle bir istekde bulunulmasına yol açdı⁽⁷²⁾. Fakat tedbirli bir adam olarak görülen Halil bey böyle bir oyuna düşmedi. Evvelce kaybettiği mimiranlık rütbesine tekrar kavuşmuş, eski suçlarından dolayı hiç bir takibata uğramıyacağı gibi, oniki bin beşyüz kurusu da Payas ve Kurt-Kulağı menzillerine masraf karşılığı olarak aldı⁽⁷³⁾. Bu konu ile ilgili ferman H.1205=1790/91 senesi sürre eminiyle yollandı. 8 Ramazan günü Şam'a gelen emin, tatar ağası ile fermanı Halil beye gönderdi. Yollanan bu fermandan çok memnun olan Halil bey buralardan geçecek olan bütün yolcu ve hacıları

(68) Hatt-ı Hum. 8.100.55.818.

(69) Aynı seri. 55.267.

(70) Aynı seri 55.278.

(71) Enveri, Tarih, Millet (ali Emiri) TY 67/1 var. 253a, naklen A. Cevdet, tarih c. IV s. 274; ayrıca Hat. Hum. 55.284-55.453 54.931; Hatt-ı Humayun. 56.303 de Padişahın, Halil beyi affettiğine dair.

(72) Özet halinde Ataullah Paşanın bütün hareketini gösteren bilgiye Mühimme def. 194 s. 124 deki bir fermanda rastlıyoruz (Evasıt-ı S 1205= Eylül 1970).

(73) Mühimme def. 194 s. 371 s. 419 da paranın gönderildiği

Padişahın emrettiği şekilde tanzim edeceğini bildirdi. Ancak bu isteği sırasında yeni bir istekden de geri durmadı; Beylan (Belen)lı Abdurrahman Paşanın oğlu tarafından elkonan Kara-Mut hanı ağalığını istedi. Halil beyin kazanılması cihetine giden Babiâli onun bu dileğini de yerine getirdi⁽⁷⁴⁾. Selim III. de Halil beyin isteğine olmuş ve derhal Haleb valisine bir ferman yazılmasını emretmişti⁽⁷⁵⁾. Derhal kaleme alınan fermanda, Kara-Mut'un Beylanlılardan alınarak Halil beye devri emredildi. senede altıbin beşyüz kuruş getiren bu han ağalığının kaydı da Halil beyin üzerine yapıldı⁽⁷⁶⁾. Ancak bu davranış Payaslılarla Beylanlıların arasının açılmasına sebep olmuş, evvelce de işaret ettiğimiz gibi, Halil beyle Abdurrahman Paşanın aileleri arasında da zaman zaman şiddetlenen bir geçimsizliğin derinleşmesine sebep olmuştu.

Halil beyin hareketlerini takip eden Babiâli, onun kısa bir zaman içinde olsa Payas'ı terk edip, Adana sahillerine gitmesine razı olmamış ve derhal yerine dönmesini emretmişti⁽⁷⁷⁾.

Halil beyin bu yeni mirmiranlığı zamanında meydana çıkan yeni bir olay Babiâliyi uzun zaman meşgul etti. Bu da, Halil beyin soyduğu yabancıların mallarının iadesi meselesi idi. Payas iskelesinde bulunan bir Fransız gemisine baskın yapan Halil bey, Haleb'deki Fransız tüccarlarına ait olan 168.820 kuruşluk mal ele geçirir ve Maraş'a yakın olan Zeytuniye bırakır. Akabinde civarında bulunan ahaliye haberler gönderir. Böyle bol bir malın geldiğini öğrenen Kilis ve Ayıntab sakinleri ile Payas civarındaki Hancı dağı aşiretleri gelerek epey mal almışlar, ayrıca gemicilerden olan alacağa mahsuben eşya alkoyduktan başka, dağdaki Hacı-Musa ve Topal-Fakih cemaatleri Halil beyden onbeşer bir kuruşluk mal satın aldılar. Böyle otuz yüklük kıymetli bir malın elden kaçmasından müteessir olan Fransız kolonisi, İstanbul'daki elçileri vasıtası ile, müsebbiblerin yakalanmasını rica ederler. Babiâli gereken müdahalede bulunarak Adana, Maraş, Kilis vs. idare adamlarına birer ferman gönderir⁽⁷⁸⁾. Fakat diğer meselelerde olduğu gibi bu meselede, Halil bey bir ödeme mecburiyetinde bırakılamaz. Ancak mirmiran olduktan sonra, Babiâli durumunu kısa bir an esnasında düzeltebilmek için böyle tali meselelerden mümkün olduğu kadar kaçındığını-

(74) Hatt-ı Humayunlar 56.305 Halil beyin yollamış olduğu mektubun aslı olmamakla beraber, Padişaha sunulan bu arz tezkeresinde bir özetini görüyoruz.

(75) yukarıdaki arz tezkeresine Padişahın kaydı

(76) Mühimme defteri 196 s. 44 de Evası-ı 1205 tarihli ferman

(77) Mühimme def. 196 s. 166 da bulunan Evahir-i R 1205 tarihli ferman.

(78) Olayların tafsilatını bildiren ve yukarıda yazılı olan idarecilere yollanan ferman için bk. Mühimme def. 191 s. 71 Evail-i m 1205=Eylül 1790 tarihidir.

dan, Fransa ile dostluğuna hael gelmemesine çalışmakta idi. Zaten Halil beyin affına sebep olan şartlardan biri de bu malların iadesi idi. Fakat paylaşılmış olan bu malların hemen iadesine imkan olmazdı. Nitekim yapılan birkaç teşebbüsde müsbet sonuç alınamamış, ancak büyük güçlüklerle toplanabilen yarı mallar da Fransızları memnun etmediği gibi, daha ellibin kuuş taleb etmişlerdi. Bu parayı bütünüyle kurtaramıyacağını anlayan Fransız elçisi, hiç değilse bir sene zarfında muhtelif cinsdeki hububat ile ödiyebileceğini Halil bey İskenderun'daki Fransız konsolos vekiline bildirmiş ise de pek fazla ikna edememişti. Böyle bir yekunu ödeyecek durumda bulunmayan Babıâli, biraz da meseleyi oyalamak için Halil beye eline ne kadar mikdar para geçirebilirse geçersen, teslimini bildirdi (79). Fakat Halil bey bu işi de savsaklamağa muvaffak olmuş ve hiç bir ödeme yapmamıştır.

Halil beyin ömrünün son iki yılında işgal ettiği mirmiranlık görevinde, isyankâr olmamakla beraber, sadık bir hizmetkâr olduğu da iddia edilemez. Gerçi usûlsüz tutumları ile Babıâlinin uzun zaman uğraşmalarına sebep olmamış ise de bazı zorluklar çıkartmaktan da geri durmamıştı. Fakat şu noktayı da işaret etmeliyiz ki, uzun zaman Babıâli ile olan silahlı mücadelesi ona hatırı sayılır bir nüfuz temin ettiği gibi, bölgeyi çok iyi öğrenmiş olması da, hiç değilse kendisi gibi başka bir âsinin Özer-İli'nde kuvvetlenmesine engel olmuştu. Bu zaman zarfında ondan halli istenen bir mesele de; adana vilayeti sınırları içinde zararlı bir yürüyüşe çıkmış olan Karalar aşiretini Özer-İli'ne sokmaması idi⁽⁸⁰⁾.

Bu sıralarda Halil bey maddî zorluklar içine düşmüştü. Beylanlı Abdurrahman Paşa onun tasarrufu altında bulunması lâzım gelen bazı toprakların gelirlerine el koymuştu. Halil beyin niçin bir ordu kurup silahlı mücadeleye girişmemiş olması bizi düşündürüyorsa da, şimdilik elimizde bulunan vesikaların ışığı altında, Abdurrahman Paşa ile oğullarının iyi birer savaştı olarak Belenlileri etraflarında topladıklarını görüyoruz. Bu suretle üzerlerine gelebilecek herhangi bir hücumu arazi imkanlarından faydalanarak kolayca önleyebilirlerdi.

Ayrıca Halil beyin ilerlemiş yaşının ve geçirdiği sayısız tehlikelerle dolu yorucu hayatın onu iyice yıpratmış olduğu akla gelebilir. Nitekim Babıâliye yolladığı bir mektupda kendisinin ödemeğe

(79) Mühimme def. 191 s. 121 Evasıt-ı Ba 1206=Ekim/Kasım 1791.

(80) Mühimme def. 186 s. 256 Evasıt-ı m 1207=Ağustos 1792.

mecbur olduğu 4699,5 kuruşluk vergiyi elinden alınmış topraklar yüzünden ödiyemediğini ve o sene meydana gelen kıtlık dolayısıyla çok ağır şartlar altında zahire bulabildiğini bildirmişti. Bu mektubundaki şikayetine ek olarak Abdurrahman Paşanın hacılardan ayrıca bir bac istemesini ve Adana hududuna giden kafilenin Tarsus voyvodası Tor-Oğlu tarafından deniz yolu ile sevkettirilmesini protesto etmişti⁽⁸¹⁾. Halil bey bu itirazında haklı olabilir. Zira o senelerde teftiş maksadı ile Adana vilayeti sahillerini dolaşan "Çukadaran-ı Asâfi'den Süleyman bey İstanbul'a döndükten sonra verdiği raporda, Halil beyden para alınabilmesi için, Arsuz'un da ona verilmesinin şart olduğunu bildiriyordu⁽⁸²⁾. Halil beyin bu mesele ile ne kadar uğraşmış olabileceği de şüphemizi davet ediyor. zira bu mesele ile ilgili diğer bir vesikaya bakınca arada on iki senelik bir boşluk meydana gelmektedir. H. 1207-1219 yılları arasındaki bu boşluğu telâfi edebilecek vesikalara rastgelemedik. Ancak kanaat olarak ileri sürebiliriz ki, Halil bey ödemek istemediği vergilere ve yaptığı bazı soygunlara bahane olarak elinden alınan toprakları göstermek yolunu tercih etmişti.

Ayrıca düşmanı olan Abdurrahman Paşayı Babîâlinin gözünden düşürmek isteyen Halil bey, yolladığı diğer mektuplarda, üzerinde görünen mukaatalardan ancak dört sene müddetle para alabildiğini, sonra Abdurrahman Paşa el koyunca kendisinin hiç bir para alamadığını bildirerek, vergilerin Abdurrahman Paşadan istenmesinde ısrar etmişti. Onun terk etmiş gibi görüldüğü eşkıyalık hareketleri, bilerek veya bilmeyerek vazgeçmemiş olduğunu görüyoruz. Nitekim bu zamandaki mirmiranlığı esnasında, İstanbul'dan dönmekte olan Cezzar Ahmet Paşanın tatar ağası olan Hacı Hasan, bir arkadaşı ve iki adamı ile beraber Halil beyin topraklarından geçerken dokuz atlinin hücumuna uğramışlardı. Tatar ağası bir adamını kaybettiği gibi, kendisi ve diğerleri soyuldular. Aynı zamanda yaralı olarak bırakılmış oldular⁽⁸³⁾. Halil bey asayiş korumağa görevli olmasına rağmen suçluları yakalayamamış veya yakalamak istememişti. Belki de ilerde bu asilerin kendisine yardımcı olabileceklerini düşünüyordu. Zaten bu yeni yeni ortaya çıkan âsilerin devamlı bir faaliyetlerini de göremiyoruz. Yapılan eşkıyalık hareketleri tek olarak kalıyordu. Bu sıralarda, Halil beyin yukarıda söylediğimiz üzere hac kafilisinin Tarsus şehri üzerinden deniz yolu ile gönderilmesini şikayet etmesine karşılık olarak topraklarında

(81) Cevdet, Maliye tas. 9367 22 s. 1207=10 Ekim - 1792 tarihli mektup.

(82) Yukardaki numarada kayıtlı diğer bir vesika.

(83) Cevdet, Maliye tas. 5958 iki tane arz tezkeresi. 1219=180.

devam eden asayişsizli gösterilmişdi⁽⁸⁴⁾. Bu asayişsizlik ve emniyetsizlik görüldüğü üzere Halil beyin tutumlarından ileri geliyordu. Hatta kendi vaziyetine düşenleri de korumaktan da geri durmuyordu. Nitekim Maraş Valisi olup, Napolyon'u Mısır seferi esnasında Ariş'de bir cephane patlaması sonunda ölen Mustafa Paşanın kapu halkı perişan olmasın diye kethüdası İsmail ağa vezaret rütbesiyle ve Mısır'a gitmekten imtina etmesi üzerine Maraş'a dönmesi emrolunmuşsada, o gösterdiği bazı uygunsuz hareketlerle Babiâliyi aleyhine döndürmüş ve bu sebepten de etrafındakileri terk etmesi emrolunmuşdu. Fakat o, bu emri dinlemiyerek isyana teşebbüs etmişse de, üzerine yollanan hükûmet kuvvetleri karşısında tutunamamıştı. Bunun üzerine Ayıntab voyvodası Hüseyin ağa ile anlaşmış ve onu beraberce Maraş'a doğru yürümeğe teşvik ve razı etmişdi. Fakat hükûmet taraftarları Hüseyin ağanın memleketine dönmesini temin edince İsmail ağa yalnız kaldı. Yaptığı mücadelede muvaffak olmayıp adamlarının çoğunu kaybetti. Etrafına toplamağa ve kendisine bağlanmağa muvaffak olduğu az sayıda adamı ile Gâvur-dağına kaçabilen İsmail Ağa Cezzar Ahmed Paşanın yanına gitmek istedi. Bunun için de Payas'da bulunan Halil beyden yardım talebinde bulundu. İstenilen yardım teklifini memnunlukla karşılayan Halil bey; onu bir müddet koruduktan sonra Cezzar'ın yanına gidebilmesi için her türlü kolaylık ve imkânı gösterdi⁽⁸⁵⁾.

Babiâli onun bu tutumunu tasvip etmemiş ve onu bertaraf etmek için münasip zaman ve fırsatı her zaman kollamışdı. Nitekim, 1798'de Mısır'a Fransız ordusuna karşı bir sefer yaptıktan sonra dönmekte olan sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Halil beyi ortadan kaldırıp Payas yolunu açmak istemişse de, asıl hedefi olan Rumelî ıslahatını geciktireceği mülahazasıyla bundan vazgeçmiş, kuzey yolunu takip ederek İstanbul'a dönmüşdü⁽⁸⁶⁾.

Diğer taraftan Halil bey, Napolyon'un Mısır seferi esnasında sahilleri koruma bahanesiyle gene bir çok aşireti kendisine bağlamağa muvaffak oldu. zulkadriye topraklarından getirttiği bu göçebelere, Adana ile hudut mevkii olan Kurt-Kulağı'na yerleştirmesi dikkati çeken bir tutumdur. Babiâli bunu kabulden başka bir çare bulamamıştı⁽⁸⁷⁾. Görüldüğü üzere Halil bey, evvelcede olduğu gibi

(84) Mühimme def. 201 s. 0 Evasıt-ı S 1209=Ağustos 1794 tarihli Halil beye yollanan ferman.

(85) Mühimme def. 203 s. 61 Evasıt-ı R 1211=Eylül 1796 tarihli bir ferman.

(86) A. Cevdet, Tarih c. VII s. 89 vd.

(87) A. Cevdet, Tarih c. VII s. 137. keza Tezakir s. 130 ve Maruzat TTEM (TOEM) No. 10/87 1341 s. 284.

bu sefer de Babiâliyi gücendirdiğinde şüphe olmayan serkeşane hareketlerden kendisi alıkoyamıyordu.

Deniz tarafından ne türlü faaliyetler yaptığını evvelce gördüğümüz Halil bey, bu kısmın da emniyet tedbirlerini almıştı. Hatta 1218=1803/de Payas'da üç tane korsan gemisi hazır bulunduruyordu. Bunlar da, oralarda bulunan yabancıların ve yabancı gemilerin daimi olarak korku ve vesvese içinde bulunmalarına sebep oluyordu. Böyle zamanlarda herhangi bir yabancı devletin müdahalesini arzu etmeyen Babiâli, bağlılık sözleri isteyerek herhangi bir korsanlık veya eşkıyalık yapmamasını tenbih etti⁽⁸⁸⁾.

Ancak, Halil bey ömrünün son senesinde meydana gelmesine yol açtığı bir olay, belki sıkı bir vuruşmaya sebep olabilirdi. Ölümü ve oğlunun temkinli davranışları meseleyi büyümedi. Bu olay 1218'de Mekke'den dönmekte olan kafilenin Payas'a gelmesiyle başladı. Hudut yerinde kafileyi alıp Payas'a getiren Halil bey, onlara bazı eşya ve zahire satdı. Kafilenin hareket edeceği esnada, Halil bey, başka bir bahane ile onları durdurttu. Buna sebep; Adana taraflarına kaçan Karalar aşiretinin yüzbir kuruşluk borcu idi. Halil bey bu parayı almadıkça kafilenin gidişine izin vermiyeceğini bildirdi. Adana'ya giden sürre emini, Adana mütesellimi ile anlaşarak ya aşireti Payas tarafına yerleştirmek veya bu işi başaramazlarsa yüzbir kuruşu ödeyeceklerine dair bir kağıt hazırladılar. Senedi alan Halil bey kafileyi serbest bırakmışsa da, eşyaları ve Medine mollası Debbağ-zadeyi rehin olarak alıkoydu. Asker yollama imkanı olmayan Babiâli, kabul eden bir yazı göndermek zorunda kalmıştı⁽⁸⁹⁾. Fakat, muhakkak ki Babiâli bu durumun uzun zaman devam etmesini istemezdi. Bundan dolayı arası çok geçmeden sadaret çukadarlarından Musa efendi, Debbağ-zadeyi kurtarmak için Payas'a gönderildi. Ancak, Tarsus'a geldikten sonra Halil beyin karşısına çıkmak cesaretini kendisinde göremeyen Musa efendi, cevabı burada beklemeye başladı. Bu bekleyiş sırasında da Halil beyin ölüm haberini aldı ve bunu derhal bir mektupla İstanbul'a bildirdi. Bu suretle yukarda icraatını vesikaların imkanı nisbetinde aydınlatmağa çalıştığımız Halil beyin sergüzeşt dolu hayatı sona eriyordu. Onun ölümü ile devlet şüphesiz büyük bir gaileden kurtulmuş oluyordu. Ancak oğullarının daha bir müddet devleti uğraştıracaklarını ilerki fasıllarda göreceğiz.

(88) Mühimme def. 209 s. 107 Evahir-i N 1213=1799 Şubat.

(89) Mühimme def. 218 s. 84 Evail-i R 1218=1803 Temmuz başı.

Hayatını tasvir ederken dirayetli, eli silah tutan bir adam olarak gördüğümüz Halil bey hakkında, onunla görüşmüş olan vekanüvis ve mütercim Asım efendi oldukça enteresan bir ifade kullanmaktadır. Onun ifadesine göre Halil efendi; "muhibb-i ulema ve mutekid" olup, yanına gelen talebe-i ulum'un bütün isteklerini yerine getirdiği gibi onların hayır dualarını isterdi. Bütün emirlere ve ahkam-ı şer'iyyeye riayet ederdi⁽⁹⁰⁾. Asım efendi onunla Maraş'da görüştüğü zaman⁽⁹¹⁾, devlete itaat etmemesinin sebebini sormuş, o da: "efendi birader, devlet dedikleri yalnız saltanat mıdır, yoksa vükelay-ı umur-u devlet midir Yahud ikisinden meydana gelen bir hayat mıdır? Eğer yalnız saltanat ise bütün emirlerine boyun eğeriz. Zira saltanata karşı kıl kadar isyan edenlerin nikahları sahih olmaz. İkinci bir devletde birkaç padişah olamaz. Biz ancak bir kişiyi padişah tanırız. Üçüncü de aynı minval üzeredir. Müslüman olduğumuz için imam-ı müslimine itaatimiz tamdır. Bizim bu sergüzeştigimiz Yusuf ağa ve İbrahim kethüde gibilerine karşıdır" cevabını vererek teessür içinde gözyaşları döktü⁽⁹²⁾. Bu ifadeden anlaşıldığına göre Halil bey, serkeşane tavırlarını devleti idare edenlere yüklemek suretiyle kendisini mazur gösteriyordu.

Halil beyin 1205'de yaptırttığı veya tamir ettirdiği mescid bugün harap bir halde ayaktadır. Onun Beylanlı olduğuna dair esassız bir kanaat Charles Texier'nin bir kaydından ileri gelmektedir⁽⁹³⁾.

MEHMET DEDE BEY

Halil beyin oğlu olan Dede bey hakkındaki bilgiye babasının ölüm tarihinden sonra rastlamakdayız. Babasının faaliyetine katılıp katılmadığı hususunda bir bilgiye sahip değiliz.

Dede bey babasının ölümünden sonra merkeze yolladığı mektupta, devlete sadık kalacağını ve itaatkâr olacağı vaadinde bulundu⁽⁹⁴⁾. Onun bu dileği Babîâli tarafından kabul edildi ve bir ferman yollandı. Mirmiranlık rütbesi ile Özer-İli'nde tayin edilen Dede beyden babasının üzerinde bulunan borçlar istendi ve bir an evvel

(90) Vasıf, Tarih Millet (Ali Emiri) küt. T.Y. 609 var. 263 vd. buradan naklen A. Cevdet, Tarih c. VII s. 281 vd.

(91) Asım, Tarih, c. II s. 226.

(92) Müellif tarih vermemekle beraber, F. Köprülü bu görüşmenin 1217=1802 de olduğu kanaatindedir. Asım mad. İA c. 1 s. 667.

(93) G. Texier, Asie Mineure, Paris 1881 s. 729 türkçe tercümesi s. III s. 280 vd. naklen A. F. Türkmen, Hatay Tarihi c. III s. 563. Naci Kum, Görüşler (Adana Halkevi Dergisi) sayı 67/68 s. 16 vd.

(94) Asım, aynı eser, c. II s. 227.

yollaması için bir mübaşir tayin edildi⁽⁹⁵⁾. Ayrıca gelecek paraların yolda soyulmasının önüne geçilmek üzere yeni bir ferman çıkarıldı⁽⁹⁶⁾.

Dede bey yukarda adı geçen fermanı aldıktan sonra babasının malarının sayımını yaptırmış ve iade edilecek olanları İstanbul'a göndermişti⁽⁹⁶⁾; daha sonra Babiâliye bir mektup yazan Dede bey zaten babasının hayatında mescidlere ve sürre alaylarına pek çok masraflar yaptığını ve bir kaç seneden beri Deli Çay üzerinde bir köprü kurmakla ağır masraflara girdiğini ileri sürmüş, bundan dolayı kendisinin başkalarından epey miktar alacaklı olduğunu ileri sürmüştü⁽⁹⁸⁾. Sonradan üzerinde altı bin yirmi kuruşluk bir zimmet daha çıktı ise de fazla durulmuyarak affolundu⁽⁹⁹⁾. Hollandalı bazı tüccarlar uğradıkları zararların tazmin edilmesini istedikleri zaman, Dede bey verdiği cevapta; "eğer babamın bütün borçlarını ödemeğe kalksam, Payas dağlarının bütün taşları altın olsa gene karşılayamam" diye cevap vermişti⁽¹⁰⁰⁾.

Dede beyi bu vazifesinde ilk rahatsız eden olay Çay-Köylü Seydi adında birisinin Payas'ı almak için giriştiği bir teşebbüsdü. Fakat Adana mütesellimi ile işbirliği yapan Dede bey kurtulmağa

(95) Hatt-ı Humayunlar. 3431 ve A. Çukadar Musa ile Mehmet Dede bey tarafından İstanbul'a yollanan mektuplar.

(96) Mühimme defteri 222 s. 21 de Evasıt-ı L 1219=Ocak 1805 tarihli M. Dede beye yollanan ferman. Evahir-i L 1219 tarihli bir ferman tayin olunan mübaşire. Babasının hastalığı esnasında bağlılık mektubu yollamış olan Dede bey aynı vazifeye verilmesini rica etmişti. Babiâli tereddüdü düşünce Maraş beylerbeyisi Kalender paşa, Beylan (Belen)li Abdurrahman Paşa ve Adana mütellimi Ahmed'in tavsiyeleri üzerine kabul edildi. bk. Vasıf, Tarih, Üniversite küt. 6014 var. 77 vd.

(97) Cevdet Maliye tasnifi. Evail-i Ca 1220=Ağustos 1805 tarihli bir ferman müsveddesi

(98) Cevdet dahiliye tasnifi 8364 de kayıtlı bir vesika külliyyatında şu hususlar vardır;
a- 9822, (kuruşluk elde edilen harc miktarını gösteren defter),
b- Valide ve Esmâ sultanların sakabaşlarından gasbedilen malların iadesine dair tutulan zabıt ve Dede beyin mühürü ile arzı 5 C 1220.

c- Gelen paraların teslim alındığı ve defterdara verilmesi hazineye nakledilmesi hakkında.

d- Dede beye yazılan 22 C 1220 tarihli ferman müsveddesi olup yolladığı para ve malların alındığı ve babası gibi yapmamasına dair.

e- 15 L 1220 tarihinde verilen bu arzda Dede beyde kalmış olan paraların istenmesine dair.

f- Dede beyin teslim ettiği mallardan hariç olarak daha ne gibi mallar isteneceğine dair iki tane arz. 20 L.

(99) Vasıf, Üniver. Küt. 6014 var 78 a vd. Hatt-ı Humayun. 3376 A ve G. kürd aşiretlerinden alacaklı olduğunu bildirdi. İdarenin zorluğunu ileri sürerek buraya bir akçelik zarar verene iki akçe ödeceği iddiası ile Kurd-Kulağı hanının tamir ve nizamını üzerine aldı.

(100) Hatt-ı humayunlar. 51. 790.

muvaffak oldu⁽¹⁰¹⁾. Seydi de daha bir müddet ortalığı karıştırmaya devam etti. Dede bey onun üzerine yürüdü ise de ele geçiremedi.

Babası gibi devlete isyan edenleri korumaktan geri durmayan Dede bey 1231=1816 senesinde idamı emredilen Adana'lı Hasan Paşazade Mehmed beyi, Adana valisi Mustafa Paşanın eline düşmekten kurtardı. Bu da, hac kafilesinin o sene Maraş yolu üzerinden gitmesine sebebiyet verdi⁽¹⁰²⁾. Fakat bu tutumu kendi hayatına mal olacak bir yanlışlıktı. Nitekim Haleb valisi Mehmed Celâeddin Paşanın üzerine yürüdüğünü haber alınca üçbin kadar adam topluyarak Payas ve Karbeyaz'ı tahkim etti. Elinde bulunan dört topu da korunma vasıtası olarak kullandı. İki ordu Payas'a bir buçuk saat mesafedeki Sarı-Çam mevkiinde karşılaştılar, sekiz saat süren şiddetli bir muharebeden sonra dede bey üç yerinden yaralanarak kaçtı. Etrafında bulunan bütün akraba ve dostları kendi başlarının çaresine baktılar. Hükûmet kuvvetlerinin durumuna hâkim olmaları üzerine bütün kuleleri yıktırdılar, Payas'a yeterli sayıda asker konulup başlarına bir binbaşı tayin edildi. Her ne kadar Dede bey bu çatışmada esir düşmemişse de, ahali kendisini yakalayınca hükûmet teslim edeceklerine dair söz verip buna dair imzalı bir taahhüdü Haleb valisine teslim etmişlerdi. Dört aded top da Halep'e gönderildi⁽¹⁰³⁾.

Mağlub olan Dede bey, Maraş sancağı hududları içinde bulunan Bulanık kazası (şimdi Bahçe ilçesi) ayanı Ağça bey ve biraderi Ahmet beyin yanına kaçtı. Dede beyin de katılması ile faaliyetlerini genişleten ayanlar Payas istikametine doğru akınlar yapmağa başladılar. Eski alışkanlık ve en iyi fırsat olan hac yolu soygunculuğuna teşebbüs ettiler. Bunun üzerine Haleb valisine ve bütün o havaliye bulunan aşiret beylerine yazılan fermanlarda bu asilerin ortadan kaldırılmaları emredildi⁽¹⁰⁴⁾. Fakat bu yeni emrin tatbikinden evvel harekete geçen eşkiyalar, Karbeyaz'ı ele geçirerek Payas'ı tehdid etmeğe başladılar. Bunun üzerine Haleb valisinin kethüdası olan Maraş kaymakamı sürre alayını Kayseri'de karşıladı. İki bin

(101) Lares and Penates s. 84 buradan naklen L. Alishan, Sissouan (ermenice metin) s. 404.

(102) Mühimme defteri 223 s. 39 Evail-i Ş 1220=Ekim 1805.

(103) A. Cevdet; Tarih c. X s. 194.

(104) Cevdet tas. Askeriye ves. 35.538 II-B-1231=8-Haziran 1816 tarihli Mehmed Celâeddin paşanın raporu.

Payaslılar imzaladıkları muhızırda Dede beyin muhakkak suretde hükümet adamlarına teslim edileceğini, karşılık olarak yüzelli bin kuruş "nezir" yatracaklarını bildirdiler bk. Cevdet, Dahiliye tas. 6844 24-b-1231 tarihli olup alt tarafta isimler ara tarafta mühürler vardır. Aynı numarada Özer-İli mutassarrıfı İbrahim'e yazılan ferman müsveddesi vardır.

kadar süvarinin bu işle meşgul olmasını fırsat bilen Dede bey, Payas'ı elde edebilmek için etrafındaki kaleleri kuşattırdı ve kendisi de bizzat Payas üzerine yürüdü ise de kaledeki binbaşı kendisini korumada başarı göstermiş ve arkadan yetişen hükûmet kuvvetleri Dede beyi mağlub etmişlerdi. Karbeyaz'a kaçan Dede bir müddet için ele geçmedi⁽¹⁰⁵⁾. Fakat onları takip eden Adana valisi hepsini toplu bir halde Savrun (Savranlı) kalesinde kuşatdı. Mağlup olacaklarını anlayan asiler kurtuluş yolu da bulamayınca teslim olmak zorunda kaldılar Devleti en fazla uğraştırırlar aralarından ayrıldı ve kafaları kesildi. Kesik başları İstanbul'a gönderilerek teşhir edildi⁽¹⁰⁶⁾. Böylece en büyük darbeyi de yemiş olan Dede bey son bir mukavemet gayreti göstermek istemişse de, Andırın civarında meydana gelen silahlı çatışmada Dede bey yenildi. Kafası kesilerek İstanbul'a gönderildi. Aynı zamanda başsız cesedi de bir ibret olmak üzere Adana'da yakıldı⁽¹⁰⁷⁾.

Bundan sonra Dede bey ve Fettah oğullarının akrabalarının Rodos'a süngünlerine dair bir ferman çıkartıldı⁽¹⁰⁸⁾. Dede beyin kardeşi olup, sonradan bu aileyi Payas'da devam ettirecek olan Mustafa henüz onbeş yaşında bulunuyordu. Kadınlar arasında kalarak kurtulmağa muvaffak oldu. Dede beyin yardımcılığında bulunan aşiretler Ayıntab'a sürgün edilmeğe başlandı⁽¹⁰⁹⁾. Adana valisi Mustafa Paşa bu başarısından sonra Payas menzillerini idaresini üzerine aldı ve masraf olarak kendisine yetmişbeşbin kuruş ve neferat ulufesi ile sair masraflara ait olmak üzere altmış bin kuruş tahsis edildi⁽¹¹⁰⁾.

Dede beyin vermeği vaad ettiği Hollandalılara ait borcu ödemediği anlaşılıyor. Ölümü üzerine parasına hükûmetce elkondü⁽¹¹¹⁾. Fakat Babiâli, bu aileden elde ettiği paralarla onların borçlarını ödemedi istekli görünmedi⁽¹¹²⁾.

Dede beyin ortadan kaldırılması Babiâlinin ayan ve derebeyler aleyhine yürüttüğü sert politikanın bir başarısı oluyordu.

(105) Şanizade c. 2 s. 321 naklen A. Cevdet, Tarih, c. X s. 209.

(106) Hatt-ı humayunlar 31.466 Halep valisinin yazısı. Ayrıca 31.337 de bu işin Rüstem'in başarıdığına dair.

(107) Şanizade, c. III s. 347 Cevdet, c. X s. 217.

(108) Tezakir s. 131.

(109) Şanizade c. III s. 347. Hatt-ı Humayun. 24.605 de 7-S-1233=18-XII1817 tarihli ferman müsveddesi.

(110) Hatt-ı Hum. 35.049.

(111) Mühimme defteri 238 s. 66 Evahir-i Ra 1232=Şubat 1817.

(112) Mühimme defteri 238 s. 233 Evahir-i Ca 1233=Nisan 1818.

MUSTAFA BEY (PAŞA)

Kardeşi Dede beyin yakalanıp idam edilmesi esnasında, Mustafa bey ele geçmiyerek diğer iki kardeşi ile beraber kaçmağa muvafak olmuşdu. Onun hakkında da idam edilmesi için ferman çıkarılmış ise de, yaşının küçüklüğü ve bir kusuru görülmemesinden dolayı affedilmişdi⁽¹¹³⁾.

Henüz yirmi yaşını geçmemiş olan Mustafa bey, dört beş sene sonra Adana cihetine geçmiş ve o zamanlarda hatırı sayılır bir kuvvet kazanan Adana'lı Hasan Paşa zadelere Karaca beyin emrinde faaliyet göstermeğe başlamışdı⁽¹¹⁴⁾. Babası zamanından beri etrafa yayılan aile şöhreti, Mustafa beyin de Gâvur Ulaş dağı aşiretlerinin lideri olmasına yol açmışdı.

Zamanla babası gibi olma yolunu tutan Mustafa beyin bu faaliyetine daha ilk zamandan itibaren mani olunmak istendi. Nitekim Adana valisi Mehmed Nurullah onunla yaptığı bir çarpışmada onu bozguna uğratarak kaçırtdı. Adamladında yirmi altı kişiyi öldürterek kesik kafalarını İstanbul'a gönderdi⁽¹¹⁵⁾. Mustafa bey Gavur dağında Çolak oğlunun yanına kaçdı. Yaz mevsimi dolayısı ile mücadele edemeyeceğini anlayan Mustafa bey, Adana'ya gönderdiği bir araç ile af talebinde bulundu. Şimdilik kaydı ile bu isteği kabul eden vali, onun tavsiyesi ile de Veys-oğlu adında birini de Payas ayanı tayin etti⁽¹¹⁶⁾. Fakat bu geçici af esnasında süratle lüzumlu kuvveti toplayan Mustafa bey, bir sene sonra Adana'da ayanlık meselesinden dolayı meydana gelen silahlı çatışmaya katıldı. Bu olay şöyle cereyan etmişdi; Adana'da bir müddetten beri hâkim olan Hasan Paşazedeler Menemenci-Oğlu Habib beye yenilerek ayanlık mevkiini kaybetmişlerdi. Eski ayan Hacı Ali bey, Karalar aşiretleri ile beraber Adana'ya getirterek rakibi üzerine sürmüş, meydana gelen çatışmada şiddetli bir kıtal olmuş, sonradan Adana şehri sokaklarında da devam etmiş ve neticede bir çok ölü ve yaralının ortada kalmasına sebebiyet vermişdi. Yardım işinde başarı gösteren Mustafa bey, ovalardaki koyun sürülerini de beraberinde götürdü⁽¹¹⁷⁾.

Mustafa herhalde bu hareketten kısa bir müddet evvel affından faydalanarak Payas'a tayin edilmişdi. Onun bu tayini ile ilgili resmi tebliğe rastlıyamadıksada, 1244 senesi olduğunu ileri sürebiliriz. Nitekim bu sıralarda yazılmadığını tahmin ettiğimiz bir mektub ile,

(113) Cevdet tasnifi, Hariciye 3660 daki vesikalar.

(114) Şanizade, Tarih c. IV s. 2 vd. 1234 vakayli. Tezakir s. 131.

(115) Tezakir, aynı yer.

(116) Başv. Arş. Hatt-ı Humayunlar. 22.628 21-Ca-1243=11-XII-1827.

(117) Aynı tasnifde, 33.630 12-Ra-1243=5-X 1827.

beraberinde hac yolunu koruyacaklarına dair Özer-İli'ler tarafından verilen taahhüdnâmede, Mustafa beyin "Ayan-ı Payas" ünvanı ile imza koymuş olduğunu görüyoruz⁽¹¹⁸⁾.

Mustafa bey bundan sonra faaliyetine devam ile kuvvetini tatıtmağa çalışdı. Onun önüne çıkan diğer bir engel, babasının rakibi İmam-Ağanın oğlu İmam bey idi. Fakat ikisi arasında mücadeleler Mustafa beyin yerinden atılmasına yol açmamışdı⁽¹¹⁹⁾. Onu uğraştıran diğer bir konu da Mısırlı İbrahim Paşanın Anadolu seferi oldu. İlk önceleri Mısırlılar tarafına geçen Mustafa bey kısa bir zaman sonra vazgeçerek Maraş tarafına gitmiş, İbrahim Paşanın Anadolu'dan ayrılmasından sonra tekrar esas yurdu olan Payas'a dönmüşdü⁽¹²⁰⁾. Bu dönüşünden sonra babasının şöhretini devam ettirirken, hükümet ile bir ihtilaf çıkarmamağa da çalışıyordu. Fakat onun bu uzun yerleşme zamanına ait maalesef fazla sayıda vesika elde edemedik. Ancak 1260 senesinde sebep olduğu karışıklık etrafındaki ve ayrıca sürgünü ile ilgili vesikalara etraflıca sahib bulunuyoruz. Bu vesikalarda; 1260 senesindeki isyanına sebep olarak, geçiş vergilerini alamadığını ve idaresi altında bulunan topraklarda oturanların da borçlarını ödemediklerini gösteriyordu⁽¹²¹⁾. Ayrıca dikkatimizi çeken noktalardan biri de, Ulaş dağındaki eşkiyaların bu senelerde onun karşısında olmasıdır. İlk önce Adana vilayeti liva meclisi üzerine asker sevketmiş ve onu evvela Erzin'e ve oradan da Karbeyaz yolu ile Maraş'a kaçırtmağa muvaffak olmuşdu. Sonra vergileri ve borçları hesap edilmeğe başlandı. Bunun için bir komisyon kuruldu⁽¹²²⁾, ancak Mustafa bey böyle bir müdahaleye itiraz ederek, kendisinden daha fazla borçlu olanların korunduğunu ve Ulaşlıların da iki seneden beri vergi vermemekle isyan halinde olduklarını bildirdi ise de dinletemedi. Hükümetle yaptığı bu yazışmalar sırasında Mustafa beyin esir düşmediğini görüyoruz. Hatta o, bir müddet sonra gene Payas'a döndü ve dönmeden evvel de kendisinin lüzumlu olduğuna dair sözler yaydırdı⁽¹²³⁾.

Babiâli böyle itaat etmeyen birini elbette daha fazla yerinde tutmak istemezdi. Nitekim başda Mustafa bey olmak üzere Mene-

(118) Aynı tasnifde, 22.379 E, 18-C 1244=17-XII-1828, Ayrıca, Kasım Ener, Tarih boyunca Adana ovasına bir bakış, s. 264 vd. Bu nakil bizim haberdar olduğumuz fakat kullanmak imkanını bulamadığımız yazma Menemenci tarihindendir.

(119) Hatt-ı Humayunlar. 22.379 F. ayrıca Cerid ve Tecirli ihtiyarları ile Özer-İli (Uzeyr), Kurt-Kulağı ve Çay Köyü ihtiyarları da imza koymuşlardı.

(120) Tezakir s. 131 Fakat şimdilik bu mücadele ile ilgili başka vesika bulamadık.

(121) Tezakir, aynı yer. Hatt-ı Humayunlar 20.070, 20-397, 20.609 W.B. Barker Laes and Penates, s. 90.

(122) Meclis-i Vâlâ, 4328 lef II.

(123) Aynı numarada 8 ve 9. lefler.

menci-oğlu Habib, adıcı Mehmed Ağa ve Koroğlu Mehmed gibi resmi vazifeler almağa muvaffak olmuş asıları yerlerinden birer birer ıkartmağa karar verdi. Fakat bu kararını derhal tatbik imkânı bulamadı⁽¹²⁴⁾. Bu tarihten uzun bir zaman sonraya kadar Mustafa bey hakkında malumata rastlayamıyorsak da, onun tam bir bey olarak hüküm srmekde olduğunu tahmin etmek zor değildir.

Onsekiz sene sonra Mustafa beyin Payas'dan çıkarılması ile ilgilenen Babıâli, 1860'daki Lübnan ıslahatı esnasında İskenderun ile Beyrut arasındaki yolun da sıkı bir teftişini istedi⁽¹²⁵⁾. Payas civarını teftişle görevli olan M. Kabul Paşa, görüşünü bir rapor halinde hükümete bildirdi. Mustafa beyin muhakkak Payas'dan sürgün edilmesinde ısrar eden Kabul paşa, onun kudretini kabul ederek çok dikkatli dvranılmasını, açık olarak azli imknsız olduğu için Belen ve Kilis tarafından hücuma geçebilecek kumandanlar tarafından sarılmasını veya ailesi ile beraber Payas'dan tamamen sürgününde ısrar etti⁽¹²⁶⁾. Bu görüşün kabul edilmesi üzerine bir mikdar asker gizli bir emirle bu işle görevlendirildi. Belen tarafına gitme bahanesi ile Payas'dan geçerlerken Mustafa beyde misafir kaldılar. Kumandan aldığı emir üzerine bütün aileyi esir ederek İskenderun'a gönderdi. Buradan gemiye bindirilen Mustafa bey ve ailesi İstanbul'a sevkedildiler⁽¹²⁷⁾.

Ancak Mustafa beyin sürgünü ile mesele sona ermemiş, oğlu Dede bey Ulaş dağına kaçmağa muvaffak olmuşdu. İmam bey de Mustafa beyin yerini tutunca Payas yolu bir daha tehlikeli bir hal aldı⁽¹²⁸⁾.

DEDE BEY

Ailesinin şöhretini devam a zimli olduğu anlaşılan Dede bey, süratle taraftar toplamaya başladı ve epeyce başarı sağladı⁽¹²⁹⁾. Fakat kısa bir zaman sonra Fırka-i İslahiyye'nin buraya gelişi onu faa-

(124) Aynı numarada 10.11 ve 12. lefler. Keza aynı tasnifde 1198.

(125) Meclis-i Vâlâ 1198. Meclis-i vl-i ahkm-ı adliyenin Mustafa beyin skbe sürülmesi hakkındaki kararı.

(126) Mehmed Emin, Fuad ve M. Kabul paşalara yollanan fermanın sureti için bk. Mühimme defteri 162 s. 114 Evasıt-ı s. 1278=Ağustos 1861.

(127) M. Kabul paşasının mektubu Meclis-i Vâlâ 21.462 lef. 5 17-Sefer-1279/Ağustos 1278=25-Ağustos-1861.

(128) tezakir, s. 132, irade dahiliye 35.253'de Beşinci Ordu Müşiri Mehmed Reşid Paşanın 29-Teşrin 1.-1279 tarihli telgrafında ayın 22 sinde oğulları Hamdi ve Ahmed ile akrabasından Yusuf bey ve Dede ağa ile İskenderun'a getirilen Mustafa bey buradan bir Yüzbaşı ve Mülazım ile İstanbul'a gönderilmişti.

(129) Tezakir, aynı yer. Mustafa beyin sürgünü Payaşlılar üzerinde bir şk tesiri yapmış,

liyetlerinden alıkoydu. Bu kuvveti de evvelki fasıllarda kısmen belirttiğimiz gibi geçici tedbirler almağa gelen bir hükümet kuvveti zanneden Dede bey, karşı koymağa çalışmışdı. Fakat Fırka kumandanı Derviş Paşa'nın aldığı sıkı tedbirler bir çok eşkıya gibi Dede beyi de korkuttu. Kurtuluş yolu olarak itaati gören Dede bey, teslim oldu. Evvela Adana'ya oradan İstanbul'a babasının yanına gönderildi⁽¹³⁰⁾. Bir müddet sonra baba ile oğul aileleri ile beraber Niş kasabasına sürgün edildiler. Mustafa beyin ne olduğunu şimdilik bilmiyorsak da, Dede bey'in 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra, burayı terk ederek Antakya şehrinde yerleştiğini biliyoruz⁽¹³¹⁾.

DEDEBEYOĞLU HAKKI ÖZER

Küçük Ali oğullarının son meşhur ferdi olan Hakkı bey İstiklâl Harbimiz esnasında Hatay bölgesinde Fransızlara karşı bir çok başarılar göstermiş bir kahramanımızdır.

Birinci Cihan Harbinin sonunda Fransız işgaline uğrayan Payas ve civarında ilk silahlı mücadeleye Hakkı bey başlamış oluyordu. Topladığı kuvvetlerin başına geçen Hakkı bey büyük bir cesaretle, 13 Mart 1920 tarihinde Antakya'ya silahlı bir baskın yapan Yüzbaşı Asım'ın en yakın yardımcısı idi. Bu baskından sonra üzerlerine yürüyen Fransız kuvvetleri ile başarılı mücadeleler yaptıktan sonra tekrar Antakya'ya gitti. Bu sırada da çete reisleri arasına giren anlaşmazlıkta, o da Asım beyle bozuşmuşdu. Bir müddet sonra da yalnız başına hareket etmenin bir faydasını görmeyen Hakkı bey, düzenli kuvvetlerin emrine girmiş bulunuyordu. Fransızlara karşı büyük bir zafer elde edilmesine yol açan Derküş savaşında⁽¹³²⁾, önce kuvvetlerin başında bulunuyordu. Bu başarılarına sonuna kadar devam eden Hakkı bey aynı yıllarda iki rakip çeteyi mağlub etmiş ve üzerine gelen Fransız kuvvetlerinin muhasarasından kurtulmasını bilmişti.

Bu başarılı mücadeleleri esnasında bir ayağını kaybetmiş olan Hakkı beyin, bugün hayatta iki oğlu vardır⁽¹³³⁾.

ünlü halk şairi Dadaloğlu, halk edebiyatının en güzel eserlerinden biri olan türküsü ile bu üzüntüyü dile getirmişdi. bk. T. Toros, Dadaloğlu, s. 13-14.

(130) Meclis-i Vâlâ. 22.725 ve 22.723.

(131) Ahmet Faik Türkmen, Hatay Tarihi c. IV s. 946.

(132) Bu savaş 7-1-1921 de yapılmışdı.

(133) Hakkı beyin hayatı hususundaki malumatı A. Faik Türkmen tarafından kaleme alınan Hatay tarihinin IV. cildinden, ve rahmetli Nazmi Sevgen vasıtası ile Hakkı beyin ailesinden aldık.

Kullanılan kaynaklar

a) Başbakanlık Arşivi'nden istifade ettiğim vesikalar metin içinde bulunmaktadır.

b) Yazma Eserler;

Enverî, Tarih, Üniversite Kütüphanesi TY 98

Millet Kütüphanesi TY 67/1

Lebiba, Esad Efendi 2158.

Vasıf, Tarih, Esad Efendi 2189

Üniversite Kütüphanesi TY 6014

Basma Eserler;

Kaynaklar:

Ahmed Cevdet Paşa, Tarih, İstanbul 1309

Maruzat, Türk Tarih Encümeni Mecmuası,

10/87 ile 12/89 sayılar arası

Tezâkir 21-39, (neşreden C. Baysun) Ankara 1963

Asım, Tarih

Şanizade Ataullah, Tarih, İstanbul, 1290.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 3

Tedkikler:

Ahmet Rasim, Marmaris Fenerinden Payas'a Seyahat, İstanbul 1930,

Akyel, Salih, Payas Tarihi, İstanbul 1966 (müellif satışa veremediği için, nâdir bulunan bir kitaptır. Çıkışından sonra Başbakanlık Arşivi'ne verdiği nüshayı görmüştüm.

Alishan, Leonce, Sissouan au Armeno Cilice, Vénice 1899

Barker, William B. Lares and Penates or Cilicia and its governors, London 1853

Darkot, Besim, "Payas" İslam Ansiklopedisi cilt X s.531-532.

Ener, Kasım, Tarih boyunca Adana ovasına bir bakış, İstanbul 1961

Gould, Andrew Gordon, Pashas and Brigands: Ottoman provincial reforms and its impact on nomadic tribes of southern Anatolia 1840-1885, 1973 (University of California, Los Angeles'de verilen tezdir).

Halil Edhem (Eldem), "Herekesoğlu Ahmed Paşanın eserine dair Kahirede bir kitabe" Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmeuası, sayılar 28/29 sayfalar 200-222 ve 272-295

Jacquot, Paul, Antioche 1931, c. 1

Kum Naci, "Adana müzesi bölgesinde yapılan tarih, etnoloji ve folklor tetkikleri" Görüşler (Adana Halkevi) 67/68

Langlois, Victor, Voyage dans la Cilicie, Paris 1861

Sümer, Faruk, "Çukurova tarihine ait araştırmalar" Tarih Araştırmaları Dergisi c. 1 (Ankara 1964)

Özkaya, Yücel, Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık, Ankara 1977.

Türkmen, Ahmet Faik, Hatay Tarihi, c. 3 İstanbul 1939
Hatay Tarihi c. 4 (Hatay manda tarihi ve silahlı mücadele devresi) İstanbul 1939